

Kur'an ve Sünnet Işığında Varlık Evrelerinin Merkez Paydaşı Su

İlhami Günay*

Öz

Gelecek tasavvuru yapabilen insanın gayb âlemini düşünmesi normaldir. İnsanın küçük kıyameti sayılan ölümü, gaybi hayatın birinci durağını, dünya hayatının bütünü sonlandıran büyük kıyamet ise, ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Hesap vermek için yeniden dirilişten, ebedi yurda/cennete veya cehenneme yerleşmeye kadar devam eden mahşer süreci ise üçüncü merhaleyi teşkil etmektedir. Görünmeyen ve tecrübe edilmeyen bu gaybi hayatın, dünya hayatıyla benzer özellikler taşıyıp taşıyamaması merakı, su üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle mümin veya inkârcı insanların sekerât halinin ve akabinde kabir hayatının su ile alakası incelenmiştir. Suyun en açık ifadelerle zikredildiği aşama ise, kıyametin kopma sürecidir. Bu aşamada dünyanın bütün denizleri ve okyanusları, birbirine karışıp kaynatılacaktır. Kıyameti takiben yer ve göklerin başka bir düzenle yeniden kurulmasından sonra aslı su olan insan, arşın altında bulunan denizden indirileceği anlaşılan su ile ot biter gibi mahşerin toprağından diriltilecektir. Cennet veya cehenneme yerleştirilinceye kadar da su ile alakası devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, varoluş, su, varlık

Water as the Center Denominator of Existence's Stages in the Light of Qur'an and Sunnah

Abstract

For a human being who have future imagination, thinking about the unseen is normal. The death of a man, which can be considered a minor doomsday, constitutes the first stage of the unseen life and the major doomsday which end the eternal life all together constitutes the second. The day of last judgment which continues from resurrection until settling eternal hostel, paradise, constitutes the third stage. The curiosity about if this unseen life which is not suited to be experienced carries characteristics of the temporal world have been tried to be based on water. First of all, how the situation of the believers or unbelievers during their death coma, and thereafter their life in the graves has been examined. The stage when the water expressed with clearest words is the breaking process off the doomsday. At this stage all the oceans and waters of the world will be mixed and boiled. During the Resurrection, after the heaven and earth will be re-established, people who are originally water will be raised from the ground with water that will apparently be downloaded from the sea under the cubit, such as weed germination. Their relevance with water will continue until they are settled in heaven or hell.

Key Words: Qur'an, Sunnah, existence, water, presence

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(ilhami.gunay@dpu.edu.tr)

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'de evrenin sudan yaratıldığı zımni,¹ dünya hayatının canlılığının su üzerine bina edildiği ise bedihi bir gerçektir. Su ile hassas bir denge verilen, varlığı bu şekilde sürdürülen hayatın ve dünya düzeninin sonlandırılması anlamına gelen büyük ve küçük kıyamet esnasında ve sonrasında suyun durumu ise merak konusudur. Bu çerçevede akla, küçük ve büyük kıyametin kopmasının su ile bağlantısı var mıdır? Var ise ne orandadır? kabilinden sorular takılmaktadır, hatta bu zihni bağ, kıyamet sonrası âhiret hayatına uzanmakta ve orada suyun niceliğini ve niteliğini merak ettirmektedir.

Zaman ve mekân arasında bağ kurabilme rüçhaniyeti verilen insan² için gayb âlemini düşünmesini, basit bir meraktan ibaret de görmemek gerekmektedir. Zira insan, varlığını anlamlandırmak, hayatın gayesini bilmek ve maddi-manevi geleceği hakkında tedbirler alarak kendisini güvende hissetmek istemektedir. Bu temayül, ölümden sonraki hayatını da içermekte ve su ile yaşayabilen insanı, ahiret hayatının su ile alakası konusunda tatminkâr cevap aramaya ve tedbir almayı düşünmeye sevk edebilmektedir. Çalışmamız, insanın bu arayışına Kur'ân'ın su üzerinden karşılık verip-vermediğini bulmayı amaçlamaktadır. Cennet ve cehennem hayatı hakkındaki ayetlerde zikredilen suyun ve sıfatlarının çokluğu,³ konuyu ilk yaratılıştan sırata kadarki safhasıyla sınırlandırmayı gerektirmiştir.

¹ Allah Hüd suresinin 7. ayetinde, yer ve göklerin yaratılmasından önce, Arş'ın suyun üzerinde olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi, su ve arşın ilk yaratılan varlıklar olduğunu ve Arş'ın su ile çevrili veya su içerdiğini göstermektedir. Cümlecğin hal manası bu anlamı kazandırmaktadır, ayetteki Arşın hükümlerlik manasına binaen ise cümlecik, Allah'ın sadece suyun üzerinde hâkimiyeti vardı. Çünkü başka bir şey yoktu manasına gelmektedir. İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-tahrir ve't-tenvîr*, I-XXX, Dirasetu't-Tûnisyye li'n-neşr, Tunus 1984, XII, 7; Konu hakkındaki ilave değerlendirmeler için bk. Râzî, Fahreddin Ziyâüddîn Ömer, *Mefâtihu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebîr*, I-XXXII, Dâru'l-fikr, Beyrut 1401/1981, XVII, 195.

² İnsanın, yaratılışın menşei hakkındaki mitolojik tasavvurunun suyla alakalı örnekleri için bk. Huzeyfe Sayım, "Dinlerde Kozmogoni ve Yaratılış Açısından Suyun Yeri" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1996), s. 127.

³ Bu konunun incelemesi için bk. İlhami Günay, "Kur'an'da Cennet Hayatının Süreklilik ve Güzellik Kaynağı Olarak Su", *Marife Dergisi*, 3 (2014), s. 81-102; a.mlf. "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Cehennem Suları ve İçecekleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 61 (2015), s. 115-140.

İnsanların çoğunluğu ölüm anında neden susamakta, terlemekte veya ıstırabını su ile dindirmeye çalışmaktadır? Kabir hayatında susamak var mıdır? Varsa, berzahta gösterilen cennet ve cehennem sahneleri, kabirdekilerin susuzluğunu gidermekte veya artırmakta mıdır? Kıyamet alametleri ve kopma esnasında suyun rolü ne ölçüdedir? Mahşerde su bulunmakta mıdır? Âhiret hayatı da dünyada olduğu gibi su üzerine⁴ mi bina edilmiştir? Eğer öyleyse âhiretteki sular, dünyadaki suların özelliklerini⁵ taşımakta mıdır?

Yukarıda zikredilen soruları çoğaltmak mümkün ancak cevabını vermek kolay değildir. Zira âhiret hayatı henüz yaşanmadığı veya orada fiilen yaşayanlarca haber verilen hissi bir hayat olmadığı için gaybi bilgilere müracaat etmek zaruridir. Ancak gaybi bilgileri, müşahede âleminin bilgi kaynaklarıyla anlamamanın zorluğu ortadadır. Gaybi bilgilerin iki temel kaynağı ise Kur'an-ı Kerim'in müteşabih ayetleri ve Rasûlullah (s.a.v.)'in hadisleridir. Hadislerin bu alandaki izahları, sahibinin bilhassa gaybi konularda kendiliğinden konuşmadığı (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ)⁶ ve asla konuşamayacağı (وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ)⁷ kendisine bildirilenleri tebliğ etme mecburiyetinde olduğu (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ (مَنْ) رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ)⁸ kabulüne dayanmaktadır.

Geleceğe dair bilgilerin kaynağı Kur'an-ı Kerim ve hadisler⁹ olmasına binaen çalışmanın zorunlu sınırını bu iki alan oluşturmakta ve yukarıdaki muhtemel soruları cevaplamakta yeterince malumat¹⁰ buldukları ümit edilmektedir. Bu yüzden çalışmamız, ilgili hadis kaynaklarına, hadis yönü güçlü tefsirler başta olmak üzere klasik tefsirlere ve klasik lügatlere de müracaat etmeyi gerekli kılmaktadır. Ancak, ulaşılabildiği kadarıyla bu naslara dayanarak elde edilebilen bilgileri, dünya tecrübeleriyle aynı görmemek ve gerçeğe yaklaşıtrıcı ve gaybi bilgilerle benzerlik kuran özellikte

⁴ "İlk yaratılan şey sudur." Tirmizî, "Cennet", 2.

⁵ Tafsilatı için bk. İlhami Günay, "Kur'an-ı Kerim'in Dünya Hayatıyla İlgili Ayetlerinde Su", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (2014), s. 205-233.

⁶ Necm 53/3-4.

⁷ Hâkka 69/44-46.

⁸ Mâide 5/67.

⁹ Ayetlerin tefsiri sadedinde zikredilen hadislerin sıhhati konusunu, hadisçilere bırakmanın daha uygun olacağı düşünülmüştür.

¹⁰ "O, gayb bilgisini (sizden) esirgemez." Tekvîr 81/24; "Bu (peygamberlik) makamında, Cennet ve Cehennem de dâhil, daha önce bana gösterilmemiş her şeyi gördüm" Buhârî, "İlim", 25.

kabul etmek gerekmektedir. Zira cennet ve cehennem hayatı hakkında bu yaklaşımı destekleyen ayet ve hadisler mevcuttur.¹¹

Cennet halkının, oradaki nimetleri dünyadaki yiyeceklere benzetmeleri¹² ve kendilerine cennet meşrubatları ikram edilmesi onların, âhirette acıklarının ve susamalarını öngörmeye sevk etmektedir. Aynı şekilde cehennem halkına ateş, kaynar ve soğuk su, zakkum vb. yiyeceklerin sunulması da onların acı hissetmesine, acıkmasına ve susamasına¹³ delalet etmektedir.

Âhret hayatı, kişinin ölümüyle fiilen ve kısmen,¹⁴ bütün olarak ise kıyametin kopmasıyla başlayacaktır. Bu yüzden konuya, fikri bütünlüğü sağlamak için ilk yaratılıştan başlayarak, insanın küçük kıyameti sayılan ölüm anında ve berzahta/*kabirde* suyun durumuna temas etmek münasip görünmektedir. Sonrasında; büyük kıyametin¹⁵ ön alâmetleri ve kopuşu, yeniden dirilme, hesap için mahşerde toplanma ve cennete ve cehenneme yerleşme öncesindeki aşamalarında suyun konumunu incelemek gerekmektedir.

1. Evrenin ve İçerisindeki Varlıkların Yaratılışında Su

Kur'ân-ı Kerim'de yaratılış (برع), (خلق), (صنع) ve (كون) gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Ancak biz, varlığın menşeyini oluşturan su konusunu doğrudan incelemek durumundayız. Hakiki veya mecazî manada yer ve göklerin nuru olan Allah,¹⁶ varlıkları yaratmayı dilemiş ve ilk olarak arşını ve onun altını dolduran suyu yaratmıştır. Allah, bütün varlıkları bu sudan

¹¹ Secde 32/17; Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Îmân", 312, "Cennet", 2-5; Bekir Topaloğlu, "Cennet", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), VII, 378.

¹² "Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir." Bakara 2/25.

¹³ Muhammed 47/15.

¹⁴ "Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur" Müslim, "Cennet", 17; Tirmizî, "Kıyâmet", 26.

¹⁵ Kıyamet; büyük, orta ve küçük şeklinde sınıflandırıldığı gibi, alametleri merkezinde, gerçekleşen ve henüz gerçekleşmemiş alametler şeklinde de tasnif edilmektedir. Bk. Abdullah b Yusuf el-Vâbil, *Eşrâtü's-sâah*, Dâru İbnî'l-Cevzî, Demmâm 1995/1415, s. 15.

¹⁶ Nur 24/35. Bk. M. Zeki Duman, "Nur Suresi'nin 35. Ayetinin Tefsir ve Te'vili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap", *Usûl*, 3 (2005/1), s. 13-14.

yarattığını (وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ) ayetiyle¹⁷ beyan etmektedir. Ayet, bu özlü cümlesiyle suyun hayatla alakası hakkında iki açık fikir vermektedir. Birincisi, evren sudan yaratılmıştır. İkincisi, dünya üzerindeki hayatın aslı ve protoplazmada cereyan eden canlılık faaliyetleri suyla alakalıdır.¹⁸ İkinci fikir müşahede alanında olduğu için birincisinin tahlili önem arz etmektedir.

Evrenin sudan yaratıldığı, (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ),¹⁹ ayetiyle de alakalı görünmektedir. Bu yüzden âyette geçen, konuyu kavramakta anahtar konumundaki *Arş* kelimesinin tahlili gerekmektedir. Yazır [ö. 1361/1942], *Arş'ı su üzerinde idi* ayetinin; göklerin ve yerin ilk yaratılış günlerinde ilâhî saltanatın âdetsiz cereyan ettiği manasına geldiğini, *sonra arş üzerine istiva etti* (ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ) ayetinin²⁰ ise (yer ve göklerin altı günde yaratılışı tamamlandıktan sonra) düzenli tecellilerle saltanatını sürdürdüğünü²¹ söylemektedir. Ona göre, ilk yaratılış; dumandan ecrâm/cisimlere, ateşten toprağa, topraktan suya ve sudan hayata geçmek şeklinde sıralanmıştır.²² Zühayli ise, bunu hakiki manada alarak Arş'ın ve suyun, göklerin ve yerin yaratılmasından önce yaratılmış olduklarına delil getirmektedir, ancak Arş ve suyun birbirine yapışık olmadığını, *sema yeryüzünün üstündedir* gibi anlama geldiğini ve suyun Arş'tan sonra yaratılan ilk maddi varlık olduğunu ilave etmektedir.²³ Arş'ın su üzerinde olduğu konusunda Suyûtî [ö. 911/1505]; Allah yeri ve gökleri yarattıktan sonra bu suyun yarısını Arş'ın altında ve diğer yarısını en alttaki yerin/dünyanın altına koyduğunu, arşın altındaki suyun *Bahru'l-mescûru*²⁴ oluşturduğunu ve ondan bir damlanın bile yeryüzüne inmediğini, kıyamet koştuktan sonra mahşer üzerine yağmur gibi yağarak cisimlerin ondan biteceğini nakletmektedir.²⁵

¹⁷ Enbiyâ 21/30.

¹⁸ Bin Abdillâh, Muhammed b Abdülaziz, *el-Mâu fi'l-fikri'i-İslâmî ve'l-edebi'l-Arabi*, I-IV, Vizaratü'l-evkâfi'l-Mağribiyye, 1996/1417, I, 21, 235.

¹⁹ Hûd 11/7.

²⁰ A'râf 7/54.

²¹ Ayrıca o, ilk yaratılış sırasında âlemin/*cosmos* tufan halinde olduğunu ve bu sebeple *Arş'ı su üstündeydi* ifadesinden mecaz anlamın alınması gerektiğini dile getirmektedir. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul t.y., IV, 2759-60.

²² Yazır, *Hak Dini*, III, 2173-85.

²³ Zühayli, Vehbe, *et-Tefsîrû'l-münîr*, I-XVII, Dâru'l-fikr, Dimeşk 1430/2009, VI, 326.

²⁴ Tûr, 52/6.

²⁵ Suyûtî, Celâlüddin, *ed-Dürrü'l-mensûr fi'tefsîri bi'l-me'sûr* (nşr. Abdullah b Abdulmuhsin et-Türki), I-XVII, Merkezu hicr lil buhûsi ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 1423/2003, VIII, 19.

Anlaşılan o ki, yer ve gökler yaratılmadan önce mevcut olan Arş su üzerinde, su ise rüzgârın üzerinde bulunmaktadır.²⁶ Bu bilgi Allah'ın, ilk olarak yarattığı ve hükümlerini temsil eden suyun bir kısmını önce ince buluta/dumana (buhar) dönüştürdüğünü göstermektedir. Hadiste geçen *amâ'* kelimesi; *ince bulut* anlamıyla ayete: *Allah, bulutun fevkinde yüce varlığıyla onu çekip çevirdi* manası kazandırmaktadır. Bu durumda âyet zımnen: *sabit olan hiçbir şey yoktu* anlamı da taşımaktadır.²⁷ Muhtemelen fırtınayı andıran rüzgâr hareketinin oluşturduğu ısı, suyun bir kısmını buharlaştırmıştır. Bundan semalar ve onun çalkantısıyla oluşan köpüğünden de yer yaratılmıştır.²⁸ Sonra suyun molekülleri ve atomlarından, merhaleler halinde cisimler, ateş, toprak yaratılarak ve buharın bir kısmı suya dönüştürülerek canlı hayat döngüsü tesis edilmiştir.

Allah, *sünnetullah* ismini verdiği ilahi kanunlarıyla varlıklara, hükümlerini altında hayat hakkı tanımış ve tanımaktadır. Bu durumda Şa'râvî'nin dediği gibi, cansız varlıklar da sudan yaratılmış olmaktadır. Zira Kur'an'da, camit varlıklar için hayatın zıddı olan helak ifadesi kullanılmakta²⁹ ve ilk yaratılışta mayi olduklarını (وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ) ayeti³⁰ göstermektedir.³¹ Bu ayet, varlıkların ilk yaratılışının kaynağını, (وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ) ayeti³² ise, canlılar âleminin hâlihazırdaki yaratılış menşeiini beyan etmektedir. Suyûti'nin bildirdiği gibi, arşın altında bulunan suyun buharlaşmamış diğer kısmının; yerinde durmaya devam etmesi, insanların yeniden diriltilmesinde kullanılması ve cennetin sularının kaynağını oluşturması mümkün görünmektedir.

Bu noktada incelenmesi gereken diğer önemli bir konu, sudan yaratılan canlılar arasında, meleklerin ve cinlerin mevcudiyeti meselesidir. Melekler nurani,³³ yiyip içmeyen,³⁴ hızlı,³⁵ güçlü ve heybetli³⁶ latif varlıklardır. Hz.

²⁶ Suyûti, *Dürrü'l-mensûr*, VIII, 15 vd.

²⁷ Tirmizî, "Tefsir-i Hud", 11, 1; Kannevcî, Sıddîk b Hasen *Fethu'l-beyân fi makâsidi'l-Kur'ân* (nşr. İbrahim el-Ensâri), I-XV, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 1992/1412, VI, 144-45.

²⁸ Bin Abdillâh, *el-Mâu fi'l-fikri'l-İslâmî*, I, 243.

²⁹ Enfâl, 8/42; Kasas 28/88.

³⁰ Enbiya, 21/30.

³¹ Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, I-XXIV, Dâru ahbârî'l-yevm, Kahire 1991, XV, 9526.

³² Nur, 24/45.

³³ Müslim, Zühhd, 60.

³⁴ Hüd 11/69-70; Zâriyât, 51/24-28.

Âdem'den önce yaratılmışlardır.³⁷ Yükümlülük açısından insana benzeyen³⁸ cinler ise; dumansız ateşten yaratılmış,³⁹ çeşitli şekillere girebilen, şeffaf yapılı ve konuşan latif canlılardır.⁴⁰

Allah, merhaleler halinde yaratmayı dilediği varlıkların yaratılışına⁴¹ bahse konu suyu maddi vesile kılmıştır. Tecelli etmesiyle yerle bir olan dağdan⁴² tozun yükselmesi gibi anılan suya fiili sıfatlarıyla tecellisini takiben onun bir kısmından duman/buhar yaratılmıştır. Buharlaşan ve rüzgârın üzerinde⁴³ belirli bir kıvama gelen bu ince buluttan (amâ'/sudan), kesafet derecesi en latif olan melekleri⁴⁴ ve sonraki merhalesinde oluşan dumansız ateşten de cinleri yaratmış olmalıdır. Daha sonraki aşamalarında ise camit varlıklar, hayvanlar ve insanlar gibi bünyesi kesif varlıkların⁴⁵ yaratıldığı düşünülebilir.

Meleklerin ve cinlerin hızlı hareket edebilmeleri ve güçlü olmaları⁴⁶ onların, şimşek benzeri ateşi veya elektrik akımını andıran bir asıldan yaratılmış olduklarına delil sayılabilir. Bu aslın, meleklerin ve cinlerin canlılığına engel olmadığı, balçıktan yaratılan insan bedenine ruhun üflenmesiyle canlanması ve yükümlülük alacak kıvama gelmesi kıyasıyla anlaşılabilir. Toprakta yaratılan kesif varlığın, latif ruhla canlılık kazanması, nur ve ateşten yaratılan latif bir varlığa yine ruh benzeri latif bir

³⁵ Meâric, 70/4.

³⁶ Necm, 53/5; Tahrîm, 66/6; Tekvîr, 81/20.

³⁷ Bakara, 2/30-34; Hicr, 15/28-29; Bk. Said Özervarlı, "Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 40.

³⁸ İnsan ve cinne sakalân/iki ağırlık (Rahmân, 55/31) denilmesinin sebeplerinden birisi, teklifle kendilerine ağırlık verilmiş olduğundandır. Yazır, *Hak Dini*, VII, s. 4681.

³⁹ Rahmân 55/15; Hicr 15/21.

⁴⁰ Ahmet Saim Kılavuz, "Cin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 8.

⁴¹ A'râf 7/54; Yunus 10/3; Hûd 11/7; Enbiyâ 21/59. Tedricen yaratış Allah'ın azametine daha çok delalet etmektedir.

⁴² A'râf 7/143.

⁴³ Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, VIII, 15 vd.

⁴⁴ Kitab-ı Mukaddeste meleklerin yeryüzünden önce ve yaratılışın ikinci veya beşinci merhalesinde ateşten ve dumandan yaratıldığı bilgisi de görüşümüzü desteklemektedir. Bk. Ali Erbaş, "Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 37.

⁴⁵ Yazır, insanın yaratılış sırasının, hayvanların yaratıldığı altıncı günün ikinci vaktinde (sona doğru) olduğunu söylemektedir. *Hak Dini*, IV, 2761.

⁴⁶ Hz. Süleyman onları kale, heykel ve geniş büyük kap imalinde çalıştırmıştır Sebe 34/13.

varlığın girdirilmesiyle canlılık kazanmasının evleviyetle mümkün olduğunu göstermektedir.

Meleklerin ve cinlerin sudan yaratılmasının imkânına, suyu oluşturan hidrojen ve oksijen unsurunun yanıcı, yakıcı ve letafet özelliği işaret edebilir. Halis alevden yaratılan cin ve ışık kaynağının (ateşin) en ince dalga boyutunun yansıması şeklindeki nurun da meleklerin menşeyini oluşturması mümkündür. Ayrıca su zerreciklerinden oluşan buluttan, ısı ve ışığı ile ortaya çıkan şimşeğin dumansız (mâric/semûm) ateşi çağrıştırması, cin ve meleğin menşeyinin su olduğu fikrinin kabulünü kolaylaştırmaktadır. Şimdi incelemeyi, sudan yaratılan insanın uykusu küçük ölüm ve ölümü küçük kıyamet sayılan bu iki noktadan sürdürmek uygun görünmektedir.

2. Ölüm (Küçük Kıyamet) Anında Su

Arapça'da hareketin zıddı olan *sükûn* anlamına gelen ve *m-v-t* kökünden türetilen *mevt/ölüm*, hayatın karşıtıdır.⁴⁷ Kur'ân-ı Kerim'de *mevt*, bu anlamının yanında, içerisinde insanın hareketinin azaldığı uyku için de kullanılmaktadır.⁴⁸ Küçük ölüm sayılan uykuda su, ancak rüyasında onu görmek şeklinde söz konusu olabilmektedir. Rüya da görülen, içilen ve kullanılan su vb. meşrubatların lezzetini, sıcaklığını ve soğukluğunu vücudun hissedebildiği, her insanın kendi tecrübesiyle sabit olsa gerektir. Lakin küçük kıyamet sayılan ölüm anında durum acaba nasıldır?

Allah, insanın ölümlü varlık olduğunu bildirmekte⁴⁹ ve bu gerçek, insanlık tarihi boyunca müşahede ile sabit bulunmaktadır. İnsanın ölümü, kıyametinin kopmasıdır.⁵⁰ Zira o, dünyadan ayrılmış ve âhiret hayatının ilk safhasına ulaşmıştır. Bu noktada, dünyada su ile iç içe yaşayan insanın, ölümü esnasında su ile alakasının tespiti, konu bütünlüğü açısından önemi hâiz görünmektedir. Bu hususta sekerât haline işaret eden ayetlerin⁵¹ ve

⁴⁷ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî *Lisânu'l-Arab* (nşr. Abdullah Aliyyu'l-Kebir ve dğr.), I-VI, Dâru'l-maârif, Kâhire [t.y.], VI, 4294-95.

⁴⁸ "O, geceleyin sizi ölü gibi kendinizden geçirip alan (uyutan)..." En'âm, 6/60; Zümer, 39/42.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/185; Enbiyâ, 21/34; Kasas, 28/88; Zümer, 39/30; Rahmân, 55/26.

⁵⁰ Buhârî, "Rikâk", 42.

⁵¹ En'âm, 6/61; Enfâl, 8/50-51; İbrâhim, 14/27; Fussilet, 41/30-32; Kâf, 50/19; Vâkıa, 56/83-85; Kıyâme, 75/26-30.

hadisi şeriflerin⁵² yol göstereceği ümit edilmektedir. Kur'ân'da ölüm anı, *sekerâtü'l-mevt/ölüm sarhoşluğu*⁵³ ve *gamra* kelimeleriyle ifade edilmektedir.

Sekerât, *sekratün* kelimesinin çoğuludur ve kökü *sekr*dir. *Sekr*; kişinin aklını gideren şeydir ve çoğunlukla içki için kullanılmaktadır. Öfke, aşk, uyku ve elemden kaynaklanan *bayılma* için de kullanılmaktadır. Sakinliği itibarıyla geceye *sâkira* denilmesi, koyu karanlığında hareketin neredeyse tamamen durması sebebiyle olmalıdır.⁵⁴ Bu son mana, ölüm anında kişinin hareketinin azalmasını ve genel manada ölümün karanlığa benzemesini hatıra getirmektedir. *Ölüm sarhoşluğu* manasındaki *sekratü'l-mevt* ifadesinden, ölmekte olan kişinin acıdan kaynaklanan bayılması veya kendinden geçmesi ve sarhoş gibi olması hali kastedilse gerektir.

Sekerât halini dile getiren bir başka kelime *gamradır*. Genelde *izini gidermek, çok olmak*,⁵⁵ *kaplamak, sarhoşluk, sancı, şaşkınlık*⁵⁶ ve özelde *çok suyun bir şeyi kaplaması* manasına da gelen *gamra*, meleklerin ölüm anında kâfirin ruhunu şiddetle almaları ve ölümün görünür olması manasına gelmektedir.⁵⁷ *Gamranın* bu kök manalarından *suyun bir şeyi kaplaması*, ölümün kişiyi dalgalar halinde kaplayarak onun ruhunu adeta boğarak⁵⁸ aldığına işaret etmektedir.

Ölüm insana bütün gerçekliğiyle geldiğinde o, baygınlık geçirircesine ruhunu teslim ederken gözündeki örtü kalkmaktadır. Bu esnada insan, âhret gerçeklerini alenen görmekte,⁵⁹ cennette veya cehennemde gideceği yeri

⁵² İbrâhim, 14/27; İbn Kesir, Berzahla ilgili bütün hadisleri burada zikretmektedir: İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm* (nşr. Muhammed es-Selâme), I-VIII, Dâru Tayyibe, Riyad 1418/1997, VIII, 205 vd.

⁵³ Kâf, 50/19.

⁵⁴ Isfehâni, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, I-II, Dâru kahramân, İstanbul 1986, I, 345-46.

⁵⁵ Isfehâni, *el-Müfredât*, II, 547-48.

⁵⁶ En'âm, 6/93; Mü'minûn, 23/54, 63; Zâriyât, 51/11.

⁵⁷ En'âm, 6/93; Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (nşr. Abduh Şelebî), I-V, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1408/1988, II, 272; el-Kurtubî, Ahmed b. Ebu Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Abdulmuhsin et-Türki), I-XXIV, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1426/2006, VIII, 462; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân*, VI, 113.

⁵⁸ En'âm, 6/93. Yazır, da bu kelimeye *ölüm dalgaları içinde boğulmak* karşılığını vermekle isabetli bir mana seçmiştir. *Hak Dini*, IV, 1976.

⁵⁹ Kâf, 50/19, 22; Beğavi, el-Huseyn b. Mes'ûd, *Meâlimü't-tenzîl* (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemir ve dğr.), I-VIII, Dâru't-Tayyibe, Riyâd 1409, VIII, 25.

bilmektedir.⁶⁰ Ölüm anında can boğaza geldiğinde ne ölen kişi ve ne de yakınları ölümü def edememekte, birbirlerine çaresizce bakışıp durmaktadırlar.⁶¹ Can boğaza dayandığı, *kimdir bunu tedavi edecek?* denildiği veya meleklerin: *onun ruhunu hangi melek yükseltecek?* dediği ve ölmek üzere olanın da melekleri görmesinin⁶² dünyadan ayrılış olduğunu bildiği an Rabb'e sevk edilmiş anıdır.⁶³ İşte âhirete bu gidiş anında, gayb penceresinin açıldığı ve meleklerin ölen kişiyi bu esnada iman ve amellerine uygun olarak karşıladıkları anlaşılmaktadır.

Fussilet suresinin 30. ayetinde bildirildiğine göre melekler, iman sahiplerini ölüm anında,⁶⁴ kabirde ve dirilişte dostane karşılayacaklar, onları teselli edecekler ve onlara cenneti müjdeleyeceklerdir.⁶⁵ Buna mukabil ölüm meleğinin veya yardımcılarının, kâfirlerin yüz ve arkalarına vurdukları (وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ) belirtilmektedir.⁶⁶ Meleklerin bu dövme, inkârcıların ruhlarını alırlarken, Bedir harbinde veya cehennemde ateşten kamçılarla yaptıkları söylenmektedir.⁶⁷ Kanaatimizce, nasıl ki rahmet melekleri, iman ve istikamet sahiplerini üç safhada da dostane karşılamaktaysa, azap meleklerinin de inkârcılara, sekerât hallerinden itibaren kötü muamele etmesi âhret gerçekliğine daha uygun görünmektedir. Hasan Basri'nin [ö. 110/728] naklettiği; bir kişinin: *Ebu Cehlin sırtında kamçı izleri gördüm* sözü üzerine Rasûlullah (s.a.v.)'in *onlar, meleklerin darbeleridir* cevabını vermesi⁶⁸ de bu kanaatimizi teyit etmektedir.

Yukarıda anılan bilgiler ışığında ölmekte olan müminlerin sekerât halindeki sıkıntılarının; gidecekleri cennetin güzelliği, sularının şırlıtısı ve meleklerin iyi muamelesi ile giderilerek âhirete intikal ettiklerine hükmedilebilmektedir. İnkârcıların ise, ölümün kahredici sıkıntılarına ilave olarak ateş kamçılarının etkisiyle artan acılarının ve susuzluklarının

⁶⁰ İmam Gazali, *Ölüm ve Sonrası*, (çev. Hüseyin Okur), Semerkand, İstanbul 2004, s. 66.

⁶¹ Vâkıa, 56/83-85; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 359.

⁶² Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI, 435.

⁶³ Kıyâme, 75/26-30; Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, VIII, 285.

⁶⁴ Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne* (nşr. Mecdi Bâsellüm), I-X, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2005, IX, 78.

⁶⁵ Fussilet, 41/30-32; Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 173.

⁶⁶ Enfâl, 8/50-51.

⁶⁷ Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 367-68.

⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 229.

ıstırapıyla ruhlarını verecekleri anlaşılmaktadır. Zira ateşin harareti, susuzluğu artırmaktadır.

Ölmekte olan kişinin canı tükendikçe çaresizliği de artmakta, yakınlarına veya yakınları da ona ümitsizce bakmaktadırlar.⁶⁹ İşte bu bakışmanın, ihtizâr halindeki kişinin önüne açılan âhiret sahnesine nazarı olması da mümkündür. Bu takdirde sekerât halindeki kişi cennetlikse gideceği cennetin pınarlarını ve/veya ırmaklarını, cehennemlikse düşeceği yerdeki ateş ve maden eriyiği gibi kaynayan sıvıları görecektir. Bazı hadislerde, ölen herkese kabre konulduktan sonra cennetteki ve cehennemdeki makamlarının ikisinin de gösterileceği⁷⁰ bildirilmektedir. Bu durumda cennete layık görülen kula, cennetteki varacağı mekânın gösterilmesi sevincini artırmak, inkâr etmiş olması halinde gideceği cehennemdeki yerin gösterilmesi ise kendisine yapılan ikramın büyüklüğünü hissettirmek için olmalıdır. Aynı şekilde cehenneme müstahak olanlara, mümin olması halinde cennetteki makamının ve hakikatte varacağı cehennemdeki yerinin gösterilmesi ise pişmanlığı⁷¹ artırmak içindir. Zaten inkârcı kişi, âhiretteki yerini gördüğünde, dünyasının cennet, âhiretinin cehennem olduğunu anlamış ve pişmanlığı başlamış⁷² olacaktır. İnsanın ölüm anında yaşayacaklarının şimdiden bildirilmesi ise, hayatını düzenlemesine ve geleceği hakkında tedbir almasına imkân vermek ve pişmanlığa ve hüsrana düşmesini önlemek içindir.

Aslı⁷³ ve vücudunun dörtte üçü su olan insanın, ölümü anında da genellikle su içmeyi veya acılarını teskin etmeyi arzulaması tabiidir. Bu gerçekliğe peygamberler de dâhil olsa gerekir ki Rasûlullah (s.a.v.)'in ölüm hastalığındayken harareti artmış ve onu düşürmek için önüne su kabı almıştır, elini bu su kabına daldırıp yüzünü mesh ederken de: *Allah'tan başka ilah yoktur, şüphesiz ölüm için sekerât vardır* buyurmuştur.⁷⁴ Rasûlullah (s.a.v.)'in sekerât halindeki bu uygulaması sebebiyle olmalı ki Müslümanlar, ölüm halindeki kişiye zezem veya onun yokluğunda normal su içirmekte ve içirme imkânı bulamadıkları durumlarda da dudaklarına su değirmektedirler.

⁶⁹ Vâkıa, 56/83, 85.

⁷⁰ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân*, VIII, 218 vd.

⁷¹ Tirmizî, "Zühd", 59.

⁷² Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 79.

⁷³ Secde, 32/8; Mürselât, 77/20.

⁷⁴ Buhârî, "Rikâk", 42.

Müslüman bir insanın ölümü gerçekleştikten sonra da su ile alakası devam etmektedir. O, tıpkı doğumunda olduğu gibi ölümünün sonrasında da temiz ve ılık bir su ile paklandıktan⁷⁵ sonra kabre konulmaktadır. Ölü, kendisini yıkayanı ve kabre taşıyanı bilmektedir.⁷⁶ Dostları ve yakınları, ölüm halindeyken ve öldükten sonra arkasından, gözyaşı/su dökmektedirler.⁷⁷ Netice itibarıyla sudan yaratılan insan, su ile dünya hayatını sürdürdükten sonra yine su ile kabre uğurlanmakta ve üzerinde, varlığı suya bağlı olan canlı bitki yetişsin ve böylece günahlarına kefarete olsun diye kabir toprağı sulanmaktadır.⁷⁸ İnsanın kabre konulmasıyla berzah âlemi başlamakta ve onun su ile alakası kabir hayatında da sürmektedir.

3. Kabir/Berzah Âleminde Su

Berzah, *iki şey arasındaki engel veya sınır* manasınadır.⁷⁹ Kabir âlemine *berzah* denilmesi, ölümle kıyamet⁸⁰ veya dünya ile âhîret hayatı arasında bulunması ve ikisi arasında engel gibi görülmesinden dolayıdır. Kabir hayatı âhîret duraklarının ilkidir⁸¹ ve bu durağa ölümle ulaşılmaktadır. Berzah, kıyameti ve yeniden diriltmeyi başlatan iki üfleme arasında geçen kırk yıl veya ölümle yeniden dirilişin arasında⁸² geçen süre olarak da tanımlanmaktadır.

Kabir/berzah hayatının varlığıyla ilgili yukarıda verilen temel bilgilere rağmen İslam âlimleri onun varlığı üzerinde icmâ' edememişlerdir. Bunun sebebi, Kur'an-ı Kerim'de bu hayatın varlığını veya yokluğunu bildiren kesin ifadelerin bulunmamasıdır. Lakin kabir nimeti ve azabının varlığını, işaret ve/veya delalet yoluyla gösteren birçok ayet mevcuttur.⁸³ Buna rağmen kabir

⁷⁵ Hz. Peygamber ölünün; üç, beş veya yedi defa yıkanmasını istemiş, Buhârî, "Cenâiz", 8, 9; Müslim, "Cenâiz", 12, şehitleri ise yıkatmamıştır. Buhârî, "Cenâiz", 74.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 3, 62.

⁷⁷ Buhârî, "Cenâiz", 43, 44; Müslim, "Cenâiz", 9; Nesâî, "Cenâiz", 16.

⁷⁸ Buhârî, "Vudu" 55, "Cenâiz" 82, 89; Müslim, "Tahâret", 111; Tirmizî, "Tahâret", 53.

⁷⁹ Furkân, 25/53; Rahmân, 55/20.

⁸⁰ Isfehâni, *el-Müfredât*, I, 56.

⁸¹ Tirmizî, "Zühd", 5.

⁸² Mü'minûn, 23/99-100; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 87.

⁸³ Bk. Âl-i İmrân 3/169-170; Tevbe, 9/101; İbrahim, 14/27; Secde, 32/21; Mü'min, 40/46; Yâsin, 36/51-52; Câsiye, 45/21-22; Tûr, 52/47; Nuh, 71/25. Geniş bilgi için bk. Süleyman Toprak, *Ölümden sonraki Hayat*, Nur Basımevi, Konya 1986, s. 321-332.

hayatı ve azabı yoktur diyenler, onun kadim din ve kültürlerden İslam'a geçtiğini⁸⁴ iddia etmişlerdir. Kabir hayatı ve nimeti/azabı vardır diyenler ise, bu hükmü, anılan ayetlere ve sünnete dayalı⁸⁵ olarak vermişlerdir, ancak onlar azap veya nimetin; yalnız ruha, yalnız bedene, bedenın kalp gibi bazı organlarına, ruh ve bedene ve sadece azap kâfirlere olacaktır şeklinde farklı görüşlere⁸⁶ sahip olmuşlardır.

Kabir âleminin, nimet ve azabının varlığına delalet ve/veya işaret eden ayetler ve manaca mütevatir derecesine ulaşmış bu konudaki hadisler, istidlali ilmi gerektirmektedir. Bu yüzden selef âlimleri, kabir azabının olacağı hususunda icmâ' etmişlerdir.⁸⁷ Berzahın konumuzla ilgili yanı, buradaki hayatın, nimet ve azap olması açısından su ile irtibatını tespit edebilmektir. Kur'ân-ı Kerîm'in tasvir ettiği âhiret hayatında insanların, imanlı ve inkârcı olmak üzere temelde iki zümreye ayrılarak hak ettikleri karşılığın verileceği bilgisinden⁸⁸ hareketle, onun ilk merhalesi olan berzah âlemini de bu sınıflandırmaya tâbi tutmak gerekmektedir.

Sekerât halindeki kişiye cennette veya cehennemde gideceği yer gösterildikten ve bu esnada ölüm gerçekleşikten sonra nimeti veya azabı, berzah safhasında tatmaya başlamakta olduğu anlaşılmaktadır: Zira *kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur*.⁸⁹ Ancak bu tatmanın, oruçlu kimsenin leziz yiyecekleri ve içecekleri gördüğü halde yiyememesine rağmen görüntüsüyle lezzet hissetmesi şeklinde mi, yoksa fiilen tatması tarzında mı olduğu cevaplandırılması gereken önemli bir sorudur. Aynı husus, cehennem namzetleri için düşünüldüğünde, onlar da azabı fiilen mi tadacaklar, yoksa cehennem görüntüsü ve/veya oraya gitme kaygılarından dolayı mı elem duyacaklardır?

Kabir âlemine nimetler çerçevesinde bakıldığında; peygamberlere, siddıklara, şehitlere, salihlere, Allah ve Rasûl'üne itaat edenlere,⁹⁰ rıza

⁸⁴ İbrahim Usta, Allgemeiner Überblick Über "Al-Barzah" Bei Den Gelehrten / İslam Mezhepleri'nde Kabir Hayatı'na Genel Bakış, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* [www.dinbilimleri.com], 1 (2012), s. 254

⁸⁵ Bk. Mustafa Akçay, "Gazzali Düşüncesinde Ölüm ve Kabir Hayatı", *EKEV Akademi Dergisi*, 23 (2005), s. 95 vd.

⁸⁶ Süleyman Toprak, "Kabir" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, s. 37-38; Usta, "Kabir hayatı", s. 254.

⁸⁷ Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 332.

⁸⁸ A'râf 7/44; Vâkıa 56/8-9; Haşr 59/20; ayrıca bk. *eshâbu'l-cenne* ve *eshâbu'n-nâr*.

⁸⁹ Müslim, "Cennet", 17; Tirmizî, "Kıyâmet", 26.

⁹⁰ Nisâ, 4/13, 69; Ahzâb, 33/71; Feth, 48/17; Salihler: hal, hareket, davranışları ve iç dünyaları güzel olan mü'minlerdir. İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân*, IV, 149.

makamına erişenlere⁹¹ ve mukarrebeler⁹² sunulan nimetler öncelikle göze çarpmaktadır. Allah (c.c.), anılan ayetlerde, bir taraftan mümin kullarını derecelerine göre tasnif ederken; diğer yandan onları nimet verdikleri kimseler olarak isimlendirmektedir.⁹³ Zikredilen ayetlerin zâhirinden, anılan rütbelere verilen bu nimetin, İslam⁹⁴ ve cennetten kendilerine verilecek nimet olması akla gelmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in iç bütünlüğü ve hadisler açısından bakıldığında bu zümrelerin, kabir âleminde itibaren âhirette nimete eriştirilecekleri anlaşılmalı ve bu nimetlerin içerisinde de meşrubatlar yer almaktadır.

Şüphesiz İslam'ı tebliğ ve insanları irşat için seçilen peygamberler,⁹⁵ insanların en üstün dereceye sahip olanlarını teşkil etmektedirler. Kendileri arasında dereceleri birbirinden farklı kılınan peygamberlerin,⁹⁶ âhirette tadacağı nimetlerin de derecelerine uygun olması tabiidir. Bu kuralın peygamberlerin dışındaki insanları da nimet ve caza olarak kapsamı, ilahi adaletin gereği olmalıdır.

Rasûlullah (s.a.v.), nebilerin yerleştiği makamlarında diri olduklarını, şehitler ve çocuklar gibi cennette rızıklanmakta olduklarını⁹⁷ bildirmektedir. Ayrıca Rasûlullah (s.a.v.), cennet ve cehennem ehlinin gideceği yere dair gördüğü uzun rüyasının⁹⁸ sonunda Cibrîl ve Mikâîl, O'nun da vefatından sonra gideceği makamını göstermişlerdir. O, başını kaldırdığında bulut gibi yüksekte görünen bu makamına girmek istediğinde: *"tamamlamadığın ömrün var, tamamlamış olsaydın makamına gelirdin"* demişlerdir.⁹⁹ Açıkça görüldüğü gibi bu hadis, berzah âleminde ruhların kendilerine tahsis edilen makamlarına yerleşeceklerini, bir önceki hadis ise onların cennetten rızıklandırılacaklarını sarahaten dile getirmektedir. İnsan için en zaruri rızıklardan birisinin su/meşrubat olduğu ise bir gerçektir.

⁹¹ Fecr, 89/28-30.

⁹² Mutaffifîn, 83/21, 28.

⁹³ Nisâ, 4/69.

⁹⁴ Mâide, 5/3.

⁹⁵ Bakara, 2/230; Âl-i İmrân, 3/164; Tâhâ, 20/13; Fâtır, 35/32; Cum'a, 62/2.

⁹⁶ Bakara, 2/253.

⁹⁷ İbn Mâce, "Cenâiz", 65; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 25. Rasûlullah (s.a.v.), ölen oğlunun cennette bir emziricisinin bulunduğunu söylemiştir. Buhârî, "Cenâiz", 90.

⁹⁸ "Peygamberlerin rüyası, vahiydir." Buhârî, "Vudû", 5, "Ezân", 161.

⁹⁹ Buhârî, "Cenâiz", 93.

Melekler, muttaki müminleri ölüm anında, kabirlerinde ve diriltirlerken cennetle müjdeleyeceklerdir.¹⁰⁰ Kabir, âhiretin ilk durağı olması hasebiyle ayetin mazmununun, istikamet sahiplerine berzahta da müjdelendikleri cennetten canlarının çektiği şeylerin kısmen verileceğini akla getirmektedir. Bu konuyu açıklayan (نَحْنُ أَوْلِيَاكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهُى أَنْفُسُكُمْ) (وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدْعُونَ) ayetindeki¹⁰¹ *filhâ* zamirinin *cennete* veya *âhirete* dönme ihtimalinden, zamire en yakın mahal olan *âhireti* kabul ettiğimizde,¹⁰² tercih ettiğimiz mana gramer bakımından da desteklenmiş olmaktadır. Zira âhret hayatı ölümle birlikte başlamaktadır. Ayetin bu manasını Rasûlullah (s.a.v.), müminlerin kabrinin yetmiş zira genişliğinde yeşil bahçe ve aydınlık üzere olacağını bildirmesi¹⁰³ de güçlendirmektedir. Kabrin bu yeşil bahçe halini kıyamete kadar sürdürebilmesinin su ile alakalı olduğunu ise mantıken kabul etmek gerekmektedir.

Rasûlullah (s.a.v.)'in, genel olarak ruhlara, gidecekleri makamın gösterilmesine dair daha açık hadisleri de bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: “Sizden biri ölünce, kendisine akşam ve sabah (cennet veya cehennemdeki) yeri arz edilir... Kendisine: “Allah seni kıyamet günü diriltinceye kadar senin yerin işte budur!” denilir.”¹⁰⁴ “Kişi öldüğünde kendisine, cennet veya cehenneme gideceği yer sabah ve akşam gösterilir ve: ‘Bu senin kıyamet gününde diriltildiğinde varacağın yerdir’ denilir.”¹⁰⁵ Benzer ifadelerle gelen bu iki hadisteki en mühim farklılık, ilkinde insanın, makamına berzahta, ikincisinde ise kıyamet sonrasında varacağının bildirilmesidir. Gösterilen bu makamlar, su başta olmak üzere cennetin nimetlerinden veya cehennemin azabından numuneler taşımakla önemli hale gelmektedir.

Zannımızca yukarıdaki birinci hadis, kişinin berzah âleminde cenneti veya cehennemi gören bir makamı olacağına, ikinci hadis ise cennetteki veya cehennemdeki nihâi makamına işaret etmektedir. Bu mana, kabrin cennet veya cehennemden bir parça olduğunu bildiren hadisle¹⁰⁶ de örtüşmektedir ki su, her ikisinin de temel unsurudur. Ancak bu ilk makamda tadılan nimetler, cennet nimetlerinin bir kısmının numuneleri mesabesinde olmalıdır

¹⁰⁰ Fussilet, 41/30; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ân*, XII, 237.

¹⁰¹ Fussilet, 41/31.

¹⁰² Salîh, Behcet Abdülvâhid, *el-İ'râbü'l-müfâssal li kitâbillâhi'l-mürattel*, I-XII, Dârü'l-fikr, y.y. t.y., X, 340.

¹⁰³ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, X, 256.

¹⁰⁴ Buhârî, “Cenaiz” 90, “Rikâk” 42; Müslim, “Cennet” 65; Muvatta', “Cenâiz”, 47.

¹⁰⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 89; “Rikâk”, 42. Bu konuda bir başka hadis şöyledir: “Hiç kimse, öncesinde makamı kendisine gösterilmedikçe cennete girmez.” İbn Mâce, “Cihâd”, 16.

¹⁰⁶ Müslim, “Cennet”, 17; Tirmizî, “Kıyâmet”, 26.

ki müminler, nimetlerinin bütününe bulunduğu cennetteki asıl makamlarına ulaşmayı arzulamaktadırlar. Nitekim bu manada Rasûlullah (s.a.v.): “Mümin, kabirde Allah’ın kendisi için hazırladığı nimetleri gördüğünde: ‘Rabim! Bu nimetlerine kavuşturmak için kıyameti erken kopart der’”¹⁰⁷ buyurmaktadır. Cennetten kabre açılan kapıdan cennetin kokularının geleceğini bildiren hadis¹⁰⁸ de aynı manaya işaret etmekte, bu kokulardan bir kısmının cennet meşrubatlarının kokusu olduğunu anlamaya engel bulunmamaktadır. Hadisin devamında bu kokuyu alacakların, melekler tarafından huzurla uyutulacakları zikredilmekte ve o nimetlerden tattırılmayacakları iması sezilmektedir. Ancak uzaklardan alınabilen cennetin ve nimetlerinin kokusunu alıp, özledikleri nimetlerinden mahrum bırakılmak, ehline bir nevi psikolojik azap gibi olsa gerektir. Hâlbuki onların, tıpkı nebiler ve şehitler gibi kendi amelleri nisbetinde ikramla taltif edilecekleri daha makul görünmektedir. Ayrıca hadiste nimetin verilmediğine dair açık bir ifade bulunmamakta ve *uyutulacakları* ifadesi, tıpkı bir çocuğun su/süt ihtiyacı karşılandıktan sonra uyutulması pratiğini akla getirmektedir.

Şehitlerin ölmediği ve Allah katında rızıklandırıldıkları¹⁰⁹ bilgisi,¹¹⁰ seçkin müminlerin ruhlarına berzah âleminde yeme ve içme imkânı verileceğine işaret etmektedir. Rasûlullah (s.a.v.) de şehitlerin, cennetin kapısındaki bir nehrin kenarındaki yeşil kubbe üzerinde bulduklarını ve sabah akşam rızıklarının cennetten geldiğini¹¹¹ bildirmektedir. Bu hadis, şehitlerin diri olduklarını ve Allah katında rızıklandırıldıklarını bildiren (*وَلَا تُحْسِبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا (فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ*) ayetin¹¹² manasına da açıklık getirmektedir. Anılan ayetin manasını; şehitlerin ruhlarının, cennetin nehirlerinden içen ve bahçelerinde diledikleri şekilde yiyen ve uçan, sonra da arşın gölgesi altındaki altın kandile sığınan yeşil kuşların içerisinde bulunduğunu¹¹³ bildiren bir diğer hadis pekiştirmektedir. Bu hadis, aynı zamanda ayette geçen rızkın içerisinde suyun da bulunduğunu açıklamaktadır. Ayrıca ayetteki şehitlerin diri oldukları ifadesi, diriliklerinin

¹⁰⁷ Ahmed, Müsned, IV, 287.

¹⁰⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 86; Müslim, “Cennet”, 17.

¹⁰⁹ Rızık: Allah’ın canlılara verdiği, onları besleyen ve faydalandıran, yiyecek, içecek ve giysi gibi şeylerdir. Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfî ıstılâhati'l-fünûn* (nşr. Ali Dahrûc ve dğr.), I-II, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996, I, 858.

¹¹⁰ Bakara, 2/154; Âl-i İmrân, 3/169.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 266.

¹¹² Âl-i İmrân, 3/169.

¹¹³ Müslim, “İmâra”, 121; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 3, 25; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur’ân*, XIII, 398.

devamının cennetten beslenmekle sağlanabileceğine¹¹⁴ delalet etmekte ve bu manada yukarıdaki hadisler daha anlamlı hale gelmektedir.

Şehitlerin rızıklandırılmasının yanında ölen mümin, mukarrabûn¹¹⁵ zümresine dâhil ise, ona da rahatlığın, sevincin, hoş bir rızkın ve naîm cennetinin verileceği bildirilmektedir.¹¹⁶ Bu bilgi; ölüm anında ve kıyamet gününde kabirden kalkarken, imanla tatmin olmuş kişiye verilen Rabb'ine hoşnutlukla dönmesi, hâlis kulları arasına katılması ve cennetine girmesi emriyle¹¹⁷ de teyit edilmektedir. Yukarıda özel olarak nimetlendikleri anlatılan seçkinlerin yanında, Rasûlullah (s.a.v.) daha genel manada cennet namzedi bütün müminlerin ruhlarının, diriltileceği güne kadar cennet meyvelerinden yiyen kuş olduğunu¹¹⁸ haber vermektedir. Bu bilgi, cennet namzedi her müminin, derecesi nisbetinde rızıklandırılacağına işaret etmektedir.

Ayet ve hadislerde umumi manada müminlerin veya hususi olarak şehitlerin ve mukarreblerin berzahtaki rızıklarının niceliğine ve niteliğine delalet eden başka ifadeler de bulunmaktadır. Cenneti tasvir eden ayetlerin, gümrah bahçelere, bol ve çeşitli meyvelere, nehirlere ve pınarlara yer vermesi, aynı zamanda müminlerin kabirde tadacakları nimetleri de vasfetmektedir. Bu konuda en kati ifadeler, Rasûlullâh (s.a.v.)'in kabir azabını salih amellerin engellediğine dair gördüğü uzun rüyasının iki noktasındaki su ile alakalı şu sözleridir. "...Ümmetimden bir adam gördüm ki, kendisine kabir azabı hazırlanmışken, abdesti gelerek onun mukadder azabını engellemiştir..." ve "...ümmetimden bir adam gördüm ki, susuzluktan dili sarkmış havuza her geldiğinde engellenmiş ancak orucu, onun imdadına yetişerek onu suya kandırmıştır..."¹¹⁹

Yukarıdaki bilgilere ilaveten ayet ve hadislerde hususi olarak geçen hoş rızık ve cennet meyveleri ifadeleri, onlara ikram edilen gıdaların en azından sulu olduğunu teyit etmektedir. Bu manaya Rasûlullah (s.a.v.)'in; dünyada susuzluktan ölmek üzere olan kimseye Allah'ın cennette *rahîktan*¹²⁰ içireceği

¹¹⁴ Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 130 vd.

¹¹⁵ Mukarrabûn: Dini emirlerin ve yasakların tamamına titizlikle riayet eden ve hatta bazı mubahları bile terk eden mü'minlerdir. İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân*, XIII, 396.

¹¹⁶ Vâkıa, 56/88-89; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân*, XIII, 396 vd.

¹¹⁷ Fecr, 89/27-30; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân*, XIV, 350.

¹¹⁸ İbn Mâce, "Zühhd", 32; Muvatta, "Cenâiz", 16.

¹¹⁹ İbn Kesir, Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-usûl*'ünden nakletmektedir. *Tefsirü'l-Kur'ân*, VIII, 212.

¹²⁰ Cennetin; içimi kolay, saf ve içildikten sonra misk kokusu ile ferahlatıcı özelliğe sahip bir meşrubatıdır. İçinde geçtiği tek ayette, *mühürlenmiş* kelimesiyle

ve susamış kimseye su verene de cennetin meyvelerinden yedireceğini bildiren hadisi¹²¹ delalet etmektedir, ayrıca Rasûlullah (s.a.v.), bir ölüye: “Allah’ım! Onun cennetten nasibini artır, kabrini genişlet ve onu su ile, karla ve doluyla yıka” şeklinde dua etmiştir.¹²² Bu duada istenilen hususlar ve sıralaması da nimetlerin kabirden itibaren verileceğini göstermektedir. Şöyle ki: Kabirde bulunan mümin, cennetten nasiplenmektedir ve Rasûlullah (s.a.v.) onun nasibinin artırılmasını istemiştir, kabrin sıkmasının oluşturacağı kirliliği ve susuzluğu su ve türevleriyle gidermesini dilemektedir.

Müminlerin kabirdeki makamı ve burada rızıklandırılmaları konusuna temas ettikten sonra, konu bütünlüğünü sağlamak için inkârcı insanların kabir hayatını incelemek gerekmektedir. Ehl-i sünnet, inkârcı ve isyankâr kişiler için kabir azabının vukuunu kabul etmektedir.¹²³ Ancak kabir azabı, uzun tartışmalara medar olan bir konudur ve araştırmamıza bakan yönüyle sınırlandırılması tabiidir. Bu yüzden kabir azabının; ruhen, bedenlen veya her ikisinde birlikte hissedilmesi, geçici veya sürekli olması gibi tartışmalara girmeden, onun su ile alakasını bulmak asıl maksadımızı oluşturmaktadır. Lakin konunun dayanaklarını tesbit etmek bakımından, kabir azabına delalet eden ayetlere kısaca işaret etmek de gerekmektedir.

İnkârcılar ve günahkârlar için kabir azabına delalet eden ayetler¹²⁴ bulunmakta, ancak onların mücmel bıraktığı noktaları, hadisler kesin ifadelerle¹²⁵ tefsir etmektedir. Bu ayetlerin en sarihi, (النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا) (وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ) ayetidir¹²⁶ ve burada kastedilenin kabir azabı olduğunda cumhur ittifak etmiştir.¹²⁷ İlgili ayet uyarınca Firavunun, yakınlarının ve inkârcıların ruhları, berzahta sabah akşam siyah kuşların içerisinde ateşe uğratılmaktadır, kıyamete kadar da uğratılacak¹²⁸ ve

nitelenmesi, kişiye özel ve zamanı gelince *ebrâr* tarafından açılan ve onların dışında kimseye dokunma izni verilmeyen çok özel şarap manasına gelmektedir. Mutaffifîn, 83/25; Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b Ziyâd, *Meâni'l-Kur’ân*, I-III, Âlemü'l-küttüb, Beyrut 1403/1983, III, 248; Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII, 151.

¹²¹ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur’ân*, XIV, 289.

¹²² Müslim, “Cenâiz”, 26.

¹²³ Mâturîdî, *Te’vilât*, IX, 79.

¹²⁴ Tevbe, 9/101; İbrâhim, 14/27; Meryem, 19/15; Secde, 32/21; Mü’min, 40/11, 46; Câsiye, 45/21-22; Tûr, 52/47; Nûh, 71/25; Gâşiye, 88/24.

¹²⁵ Geniş bilgi için bk. Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 332 vd.

¹²⁶ Mü’min, 40/46.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 364.

¹²⁸ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur’ân*, XII, 193 vd.

kiyamete kadar sizin mekânınız burasıdır denilecektir.¹²⁹ Âyetin *sabah-akşam* ifadesi, onlar dünya durdukça ateşe uğratılmaya devam ederler, kıyamet koptuğunda cehenneme girmeleri emredilir anlamına da gelebilmektedir.¹³⁰ İnkârcıların ruhları cehenneme uğratıldığında cesetleri elemi hissetmektedir.¹³¹

(قَالُوا رَبَّنَا أَمَنَّاتُنْتِنَا وَأَحْيَيْتَنَا أَتَنْتِنَا) ayetinde¹³² belirtilen, ikinci dirilmenin kabirde olacağı,¹³³ (سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ) ayetinde¹³⁴ bildirilen iki azaptan birisinin kabir azabı olduğu¹³⁵ yorumu yapılmıştır. Nûh suresinin 25. Ayeti (مِمَّا خَطَبَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا), inkârcıların kabirde azap göreceklerine¹³⁶ ve (وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجَّيْنُ كِتَابٍ مَرْقُومٍ) ayetleri,¹³⁷ onların ruhlarının *siccinde* hapsedileceğine¹³⁸ işaret etmektedir. Hadislerde ise kabir azabının su ile yapılacağına dair bilgi bulunmamaktadır.¹³⁹

Hülasa gerek ayetlerde ve gerekse hadislerde inkârcıların ve günahkârların kabir azabının su ile irtibatı açıkça tesbit edilememiştir. Ancak bu konuda şöyle bir karşılaştırma imkân dâhilindedir: Cennet ehlinin kabirde nimetlenmesine kıyasla, cehennem halkının da cehennem azabından alacakları numuneler arasında *mühil*¹⁴⁰ vb. sıvılara maruz kalacakları söylenebilir. İlave olarak ayette geçen zor/dar geçim sıkıntısı (مَعِيشَةً ضَنْكًا)

¹²⁹ Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 150-51.

¹³⁰ Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vüculhi't-te'vil* (nşr. Ahmed Abdülmevcud ve dğr.), I-VI, Mektebetü'l-ubeykân, Riyad 1998/1418, 538/1144 V, 351.

¹³¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, IX, 33.

¹³² Mü'min, 40/11.

¹³³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 40.

¹³⁴ Tevbe, 9/101.

¹³⁵ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b Cerir, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdülmuhsin et-Türki), I-XXVI, Dârü hicr, Kahire 2001/1422, XI, 646 vd; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 177-78.

¹³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, VI, 219.

¹³⁷ Mutaffifîn, 83/7-8.

¹³⁸ Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VIII, 363.

¹³⁹ Kabir azabın sebepleri arasında idrarı temizlememek ve/veya ondan sakınmamak sayılmaktadır. Buhârî, "Vudû", 57; İbn Mâce, "Tahâret", 26.

¹⁴⁰ *Sakin olmak, beklemek* anlamına gelen *mehl* kökünden türetilmiştir. *Bakır, gümüş eriyiği* ve *yağ tortusu* anlamına da gelen bu kelime, ilaç olarak da kullanılan bir çeşit akışkan siyahi koyu katrandır. Kehf 18/29; Ferâhîdî, Halil b Ahmed, *Kitabu'l-ayn* (nşr. Abdulhamid el-Hemdâvi), I-IV, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1424/2003, IV, 171.

konusu;¹⁴¹ kabrin sıkması, cehennem yiyecekleri veya kâfirleri kabirde yılanların sokması yorumlarına¹⁴² rağmen su ile ilişkilendirilebilir:

Kabrin sıkması fiziki olabileceği gibi inkârcıların kabirde açlık ve susuzluk çekmesi şeklinde anlaşılması da mümkündür. Ayrıca ayette geçen *zor geçimi*, tıpkı dünyada olduğu gibi beş parası bulunmayan insanın en zaruri su ve ekmek ihtiyacını karşılayamaması şeklinde anlamaya da engel bulunmamaktadır. Bu yaklaşıma göre onlar, amelleri boşa gittiği için âhirette hiçbir ödül alamamışlar ve bu yüzden bir yudum suya ve bir lokma ekmeğe muhtaç kalmış kimsenin mahrumiyetine mahkûm edilmişlerdir. İnkârcılar cehenneme atıldıklarında da şiddetli açlık ve susuzluk çekeceklerine¹⁴³ göre berzah âleminde itibaren bunu kısmen tatmaları tabii görünmektedir. Berzah âlemini sona erdirecek olan kıyametin kopmasıdır, ancak öncesinde bazı alametlerin ortaya çıkması da mukadderdir.

4. Kıyamet Alâmetlerinde Su

Kıyamet kelimesinin izahını ve vuku bulma biçimini yerine bırakmak ve *alâmet* lafzını açıklayarak konuya başlamak uygun görünmektedir. *İlm* kökünden türetilen *alâmet*, sözlükte; *damga*, *iz*, *nişan*, *belirti* ve *iki arsayı birbirinden ayıran işaret* manalarına gelmektedir.¹⁴⁴ Kur'ân'da kıyametin alametleri konusunda sarih bir ifade bulunmamakta ancak bazı alâmetlere işaret edilmektedir. Bunlar; Rasûlullah (s.a.v.)'in risaleti,¹⁴⁵ Dâbbe,¹⁴⁶ Ye'cûc-Me'cûc ve Deccâlin çıkması,¹⁴⁷ İsa a.s.'in nüzülü,¹⁴⁸ gökte yaşayabilmek,¹⁴⁹

¹⁴¹ Tâhâ, 20/124.

¹⁴² Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, X, 255 vd; Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 301.

¹⁴³ Cehennem halkının açıklarını gidermeye çalışacakları yiyecekleri: *zakkûm* (Duhân, 44/43), *darî'* (Gâşiye, 88/6), *gussa* (Müzzemmil, 73/13) ve *gıslîndir* (Hâkka, 69/36). Ayrıca bk. Tirmizî, "Cehennem", 5.

¹⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 3084.

¹⁴⁵ Muhammed 47/18; Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 284; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XIII, 68.

¹⁴⁶ Neml, 27/82; Beğavi, konu hakkındaki bütün hadisleri ayetin tefsiri kapsamında zikretmektedir. *Meâlimü't-tenzîl*, VI, 177 vd.

¹⁴⁷ Enbiya, 21/96-97; Kehf, 18/97-99; Rasûlullah (s.a.v.), deccalin yeryüzünü sulaması için göklere emredeceğini, Ye'cûc'ün Taberiye gölünün suyunu içeceklerini sonra Allah'ın bol yağmurlar indirerek yeryüzünün her tarafını sulayacağını ve böylece bereket fışkıracacağını bildirmektedir. Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 207 vd.

¹⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/55; Nisâ, 4/157-59; Zuhruf, 43/61.

¹⁴⁹ Zâriyât, 51/22; İnşikâk, 84/19; Şâkir Kocabaş, "Kur'an ve Hadislerde Kıyamet Günü", *Divan*, 2 (2001): s. 149; Beğavi; Zâriyât 51/22. ayetten: rızka sebep olan

duhân¹⁵⁰ ve güneşin batıdan doğmasıdır.¹⁵¹ Kur'ân'da açıkça belirtilmeyen bu alametler, hadis mecmualarında sarahaten yer almaktadır. Bu alametlerden bir kısmı gerçekleşmiş ve çoğunluğu henüz gerçekleşmemiştir.

Kıyamet alametleri¹⁵² olarak sayılan yukarıdaki hususların su ile alâkası doğrudan tespit edilememiştir. Ancak dumanın yeryüzünü bürümesi ve Deccâlin zuhuru hadiselerinin su ile ilgisi bulunmaktadır. (فَأَرْسَلْنَا نُوحًا بِأَنْفُسِهِ يَكْفُرُ (بِدُخَانٍ مُّبِينٍ) ayetinde zikredilen duman manasındaki *duhân* hakkındaki rivayetlere göre o, kıyamet alametlerinden birisidir ve yer ile gök arasını kırk gün boyunca dolduracaktır, bu duman, Müminleri grike benzer şekilde etkileyecek, kâfirlerin ve günahkârların ise, kulak ve burunlarından girerek bütün vücudunu kaplayacak, nefeslerini daraltacak ve onları sarhoş gibi yapacaktır.¹⁵³

*Duhân*ın nasıl meydana geldiği hakkında rivayet bulunmamakla birlikte; kuyruklu yıldızın dünyaya çarpması, kozmik bir bulut kitlesinin dünya atmosferine girmesi, büyükçe meteorun dünyaya çarpması veya nükleer savaş¹⁵⁴ sonucu meydana gelebileceği yorumları yapılmaktadır.¹⁵⁵ Bu faraziyelere, kimyevi - biyolojik silah çalışmalarını, savaşlarını ve sanayi tesislerinin zehirli duman atıklarının yaygınlaşmasını eklemek mümkündür. Kanaatimizce bu izahlar, dumanın hacmi hakkında doğru olsa bile etkileri

gökteki yağmurun kastedildiğini nakletmekte *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 375 ve İnşikâk, 84/19. Ayetini ise, Allah'a derece derece yakınlık üzere bulunmak olarak tefsir etmektedir. *Meâlimü't-tenzîl*, VIII, 375.

¹⁵⁰ Duhân, 44/10-13.

¹⁵¹ En'âm, 6/158; 2, 258; güneşin çekim gücünü kaybetmesi veya gök cismine çarpmasıyla dünyanın yörüngesini veya kendi dönüş yönünü mevcut halinin aksine değiştirmesi şeklinde olabilir. Sa'dî, Dâvud Süleyman, *el-Kıyâmetü beyne'l-ilmî ve'l-Kur'an*, Dârü'l-harfî'l-Arabi, Beyrut 1420/1991, s. 64; Ömer Faruk Yavuz, *Kur'ân ve Kıyamet*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997, s. 198-99.

¹⁵² Bu konudaki geniş literatürden bazıları: İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin, *Alamatu yevmi'l-kıyame* (nşr. Abdüllatif Aşur), Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire 1980; Abdullah Haccac, *Alamatü'l-kıyame'ti'l-kübra*, Dârü'l-cil, Beyrut 1987/1407; Ebü'l-Avn Şemseddin Muhammed Seffarini, *Ehvalu yevmi'l-kıyame ve alamatuha'l-kübra*, Müessesetü'l-kütübi's-sekafiye, Beyrut 1986; Mustafa Karaca, *Evreni Bekleyen Büyük Son Kıyamet*, Nokta Kitap, İstanbul 2006; Sa'dî, Davud Selmân, *el-Kıyame beyne'l-ilmî ve'l-Kur'an*, Dârü'l-harfî'l-Arabi, Beyrut 1999/1420; Ahmed Faiz, *Kur'an ve sünnette kıyamet ve ahiret* (çev. Veli Ulutürk), Uysal Kitabevi, Konya 1988.

¹⁵³ Duhân, 44/10-3; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 229; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 1.

¹⁵⁴ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, V, 2393.

¹⁵⁵ Kocabaş, "Kur'an ve Hadislerde Kıyamet Günü", s. 150-51.

bakımından isabetsiz veya en azından eksik yorumlardır. Zira rivayetlere göre bu dumanın, inanca ve davranışlara duyarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki rivayette vasıfları verilen bu dumanın öne çıkan yönü, inanca duyarlı olmasıdır. Zira o, imanlı kimseleri hafifçe etkilerken, imansızların ve günahkârların nefeslerini boğarcasına daraltacağı ve onları sarhoş haline getireceği dile getirilmektedir. Bu durumda dumanın meydana geliş sebebi hakkındaki yorumlar mümkün görünmekle birlikte, doğurduğu netice yeniden yoruma tabi tutulmalıdır. Kanaatimizce iman, inkâr ve günah sahiplerini algılayabilecek vasıftaki bu duman, insana isabet ettiğinde, onun bağışıklık sistemini inancına uygun şekilde değiştirecek veya insana temasıyla onun inancına uygun olarak farklı şiddette kimyevi reaksiyon oluşturacaktır. Neticesinde her insan, inancı ve ameli oranında az veya çok etkilenmiş olacak, müminler onu nezle şiddetiyle, inkârcılar ve günahkârlar ise zehirlenmişçesine ağır hissedeceklerdir. Her insanın ayrı koku salgılamakla birlikte, dinlerinin gereği olarak haram-helal çerçevesinde beslenen inanç grubu üyelerinin birbirine yakın koku salgılamasının, bu konunun anlaşılmasını sağlaması umulabilir.

İnsanın solunumunu onun imanı ve ameline göre göreceli olarak güçleştiren bu dumanın, içerisinde rutubet taşıması da mümkün görünmektedir. Bu ihtimali kuvvetlendiren unsur, kıyametin kopması öncesinde yağışların artacağını dile getiren şu rivayetlerdir: Doğuda, batıda ve Arap yarımadasında yükselen sular, kara parçalarının batmasına/*hasefe* sebep olacaktır.¹⁵⁶ Arap ülkesi, nehirlerle ve bahçelere dönecektir.¹⁵⁷ Rivayet edilen bu köklü değişim, ülkelerin günümüzde yapmaya çalıştığı gibi deniz suyunu artırarak veya derin kuyular açarak sahrayı yeşillendirebileceğini¹⁵⁸ akla getiriyorsa da, hadisin lafzına uygun olanı, iklim değişikliğiyle nehirlerin oluşması, pınarların fışkırması ve böylece kurak arazilerin suya doymuş hale gelmesidir.

Kıyametin kopmasından önce meydana gelecek geniş hacimli bu iklim değişikliklerinin, kıyamet alameti olan dumanla alakası olsa gerektir. Şöyle ki, geniş alanı kaplayan dumanın sebep olduğu yüksek rutubet bir taraftan kesif yağmurların yağmasına ve çöllerin bile gümrah bahçeler haline

¹⁵⁶ Buhârî, "Fiten", 4-5, 22, 24, "İtk", 8, "Cihâd", 95, "Nikâh", 110; Müslim, "İlim", 8-10; "Eşrâtu's-Sâah", 13; İbn Mâce, "Fiten", 25-36; Tirmizî, "Fiten", 35, 42-43. Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Kıyamet Alâmetleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 523.

¹⁵⁷ Müslim, "Zekât", 7, 97.

¹⁵⁸ Vâbil, *Eşratu's-sâah*, s. 202.

dönüşmesine sebep olabilecektir. Diğer yandan artan yeşillikten ve sulardan yükselen buhar, nem oranını yükselterek insanın solunumunu göreceli olarak güçleştirebilecektir. Bu durumda rivayetteki dumanın yeryüzünü kaplayacağı kırk günü, uzun aralıklı iklim dönemleri olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu yeni anlama göre dumanın inanca duyarlı olmasını, inanç gruplarının kıyamete yakın farklı bölgelerde diğerlerinden nisbeten izole halde yaşamaları ve Müslümanların yaşadıkları yerlerde rutubetin ve/veya etkisinin azlığıyla ve diğer inanç gruplarının yaşadıkları bölgelerde boğucu hal alabileceğiyle izah etmek mümkündür.

Kıyamet öncesindeki bol yağmurların ne kadar süreceğini tayin eden bir süre mevcut bulunmamaktadır. Ancak Rasûlullah (s.a.v.)'in, *Fırat nehrinin suyu kurumadıkça kıyamet kopmaz* hadisi¹⁵⁹ yağışların, dünyanın belirli ve özellikle kurak bölgelerine toplanacağına işaret etmektedir. Bir diğer ihtimalle, bu yağışların bir müddet sonra kesileceğini ve dünyanın yeni bir kurak iklime girebileceğini göstermektedir. Bu ikinci ihtimali, Deccâlin zuhuruna ilişkin hadislerin ifadeleri desteklemektedir. Bu hadislerden birisinde yer alan: *“Deccâlin zuhurundan önce üç sene yer ve gök suyunu indirmez ve şiddetli kuraklık olur. İlk sene gök, suyunun üçte birini ve yeryüzü, yeşilliğinin üçte birini vermez; ikinci sene aynı şekilde ve üçüncü sene gök, suyunun tamamını ve yeryüzü, yeşilliğinin tamamını hapseder...”*¹⁶⁰ bilgisi, kuraklığın kademeli şekilde artacağını göstermektedir.

Deccâle ilgili hadislerden bir başkasında bulunan: *“Deccâlin ateş ve su nehri vardır, ateşi soğuk su, suyu ise ateştir”*¹⁶¹ ifadesi, iklim açısından mecâzi manada düşünüldüğünde, onun ortaya çıktığı dönemde yağışların sebep olduğu nehirler bulunsa bile yeşillik bitirmeyeceği akla gelmektedir. Bu anlam: *kıyamet; semanın yeryüzündeki bütün evlerin [kapalı alanların] zeminini ıslatıp dolduracak kadar aşırı yağmur yağdırmadıkça kopmaz*¹⁶² ve *bu bol yağışlarda yeryüzü hiçbir şey bitirmez*¹⁶³ hadisleriyle de uyumluluk göstermektedir. Bu bilgiler suyun, yeryüzünü sürekli kaplaması sebebiyle bitkilerin yetişmesini engelleyeceğine işaret etmektedir.

¹⁵⁹ Buhari, Fiten, 24; Müslim “Fiten”, 8. (2219). Hadisin tamamı şöyledir: *“Fırat nehri kuruyup (veya yatağını değiştirip) altındaki altınlar ortaya çıktığında bütün insanların oraya üşüşüp altını kapmak için yüzde doksandokuzunu öterek sadece bir kişi kalmadıkça kıyamet kopmaz.”*

¹⁶⁰ Müstedrakü'l-Hâkim, Sahihu'l-Câmi', VI, 277 no: 7752; Eşgar, Ömer Süleyman, *el-Kıyâmetü's-suğra ve alâmâtü'l-kübrâ*, Dâru'n-nefâis, Ammân 1411/1991, s. 231.

¹⁶¹ Buhari, Fiten, 26; Müslim, “Eşrâtu's-Sâah”, 20, 105.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 262; İbn Kesir, *Alâmâtü yevmi'l-kıyâme*, s. 138.

¹⁶³ Müslim, “Fiten”, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 140.

Kıyamet alametlerinden bahseden hadislerde yer alan "...İsâ, Deccale baktığında tuzun su içerisinde eridiği gibi erimeye başlar..."¹⁶⁴ hadisini de mecâzi manada anlamak uygun görünmektedir. Deccal ne kadar geniş kapsamlı fitne denizleri¹⁶⁵ meydana getirirse getirsin, kıyamet alameti olarak dünyaya inen Hz. İsa¹⁶⁶ ve ona tabi olanların karşı mücadelesi, onların fitne denizini kıyamet kopmadan önce su içerisindeki tuz gibi eriterek yok edecektir.

Hadislerde yer alan kıyamet alametlerinden birisi de içki içmenin helal kabul edilmesi ve tüketiminin artmasıdır.¹⁶⁷ Bütün bu alametlerin belirmesinden sonra, Allah'ın tatlı bir rüzgâr göndereceği, kalbinde zerre miktarı iman olanların bu rüzgârla vefat edeceği ve geriye kalan hayırsız kimselerin üzerine kıyametin dehşetinin kopacağı¹⁶⁸ anlaşılmaktadır. Bu durumda anılan bu rüzgârın da inanca duyarlı olduğu görülmektedir. Müslümanların ölümünü sağlayan bu rüzgârın öncesindeki duman, ölüm öncesindeki hafiflemeyi hatırlatmaktadır.

Netice olarak, Kur'an-ı Kerim'de kıyamet alametlerine delalet eden ayetlerde su ile ilgili unsurlar açıkça bulunmamakta, *eşrâtü's-saah* ismiyle hadislerde yer alan kıyamet alametlerinde ise birçok ifade bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in kıyamet alametlerine delalet eden ayetlerinde bariz görülmeyen su, kıyametin kopma sahnesini anlatan ayetlerinde ise çok keskin ifadelerle zikredilmektedir.

5. Kıyametin Kopması Esnasında Su

Kıyâmet; *kalkmak, ayakta durmak* manasındaki *k-v-m* kökünden türemektedir,¹⁶⁹ *mezardan kalkma, Allah'ın huzurunda durma yahut bu olayın başlangıcından itibaren kâinattaki değişim sonrasında yeniden diriltişle başlayarak ebediyen devam edecek olan âlem* anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de aynı manada *yeümü'l-âhir* terkibi¹⁷⁰ ve *yeome/yeomeizin, sââh* ve *meâd* kelimeleri

¹⁶⁴ Müslim, "Fiten", 9.

¹⁶⁵ Bu tabir, Müslim'in Eşrâtü's-Sâah kitabının yedinci babının başlığından mülhem kullanılmıştır.

¹⁶⁶ Duhân, 44/9-10; Muhammed, 47/18; Rasûlullah (s.a.v.), kıyametin on alametinden birisi olarak Hz. İsa'nın nüzulünü saymaktadır. Müslim, "Eşrâtü's-Sâah", 13; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 265 vd.

¹⁶⁷ Müslim, "İlm", 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 5.

¹⁶⁸ Müslim, "Eşrâtü's-Sâah", 17.

¹⁶⁹ Ferâhîdî, *Kitabu'l-Ayn*, III, 444-45; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V/3783.

¹⁷⁰ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mucem*, "âhir", "âhiret" maddeleri.

de¹⁷¹ içinde yer aldıkları dört yüz civarındaki ayette kıyametin vukuuna ve sonrasına ait kesitler vermektedir.¹⁷² Kısaca kıyamet, fani zamanın ve dünya hayatının vakti belirsiz¹⁷³ sona erişini ve sonsuz hayatın başlangıcını ifade etmektedir. Kur'ân kıyametin vaktini ancak Allah'ın bildiğini, mutlaka ve ansızın gerçekleşeceğini¹⁷⁴ bildirmektedir. Kanaatimizce, bir kısmı uzun süreli olacak kıyamet alametleri belirdikten sonra kıyametin ansızın geleceğinin bildirilmesi, insanların bu alametleri olağan kabul etmesiyle izah edilebilmektedir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) de bu meyanda, *havuz yaptırın kişi havuzuna girmeden ve devesinin sütünü sağan kimse bunu misafirine ikram edemeden kıyamet kopacaktır*¹⁷⁵ tesbitinde bulunmaktadır.

Kozmik anlamda kopması kesinleşen¹⁷⁶ ve pek şiddetli şekilde gerçekleşecek olan kıyametin safhalarını; sûra üfleniş,¹⁷⁷ ba's,¹⁷⁸ haşir,¹⁷⁹ hesap¹⁸⁰ ve cennete ve cehenneme yerleşme şeklinde tasnif etmek mümkündür. Kıyametin kopmasını başlatan sûra üfleme, semanın düzenini bozarak, sarsılmasına,¹⁸¹ çatlamasına, yarılmasına¹⁸² ve kapı kapı açılmasına¹⁸³ sebep olacaktır. Muhtemelen ışık hızıyla hareket eden gök cisimleri, ani durmakla ve çekim gücünü kaybetmekle büyük bir sarsıntıya

¹⁷¹ Kasas, 28/85; Beğavi, *Meâlimü't-tenzil*, VI, 227.

¹⁷² Nisâ, 4/42; En'âm, 6/31; A'râf, 7/8, 187; İbrâhîm, 14/49; Nahl, 16/77; Hac, 22/1; Kasas, 28/85.

¹⁷³ Ahzâb 33/63.

¹⁷⁴ A'râf 7/187, 87; Lokman 31/34; Ahzâb 33/63; Şûrâ, 42/17, 18; Nâziât, 79/42-44 vd. Nahl, 16/1, 77; Zuhruf, 43/66; Ayrıca bk. "bağteten".

¹⁷⁵ Buhârî, "Fiten", 25; "Rikâk", 40; Müslim, "Esrâtu's-Sâah", 27, 28, 140; Geniş bilgi için bk. Yavuz, "Kıyamet Alametleri", *DİA*, XXV, 522 vd.

¹⁷⁶ Sebe, 34, 3; Mü'min, 40, 59; Kaf, 50, 20; Zuhruf, 43, 61; Ayrıca bk. Şâkir Kocabaş, "Kur'an ve Hadislerde Kıyamet Günü", s. 136.

¹⁷⁷ İki defa üflenecek (Müddessir, 74/8) birincisinde kozmik düzen değiştirilecek, ikincisinde diriliş ve hesap yerine hareket etmek sağlanacaktır.

¹⁷⁸ Göndermek, uykudan uyandırmak, kabirdeki kişiyi (diriltip mahşere) göndermek demektir. Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, I, 147 ve sûra ikinci üflenişle başlayacağı anlaşılmaktadır. Yâsin 36/51; Zümer, 39/68.

¹⁷⁹ Toplamak anlamındadır, diriltilen insanların mahşerde hesap için toplanmasını ifade etmektedir. Âl-i İmrân 3/158; ayrıca bk. "h-ş-r" maddesi; Buhârî, "Rikâk", 45; Müslim, "Cennet", 56-58.

¹⁸⁰ *Saymak, hesap etmek, hesaba çekmek* mânalarına gelmekte, sual, kitap, mizan ve sevap-günahın hesaplanmasını kapsamaktadır. Mutaaffifin 83/1-6; Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, I, 314.

¹⁸¹ Tûr, 52/9.

¹⁸² Hâkka, 69/13-16; Mürselât, 77/8-9; İnfitâr, 82/1.

¹⁸³ Hâkka, 69/15-17; İnşikâk, 84/1; Nebe', 78/18-19.

sebepler olacak¹⁸⁴ ve fiziki değişim geçireceklerdir. Güneş dürülüp/büzüşüp sönecek ve sema ile birlikte kitabın yapraklarının dürülmesi gibi dürülecektir.¹⁸⁵ Yıldızlar kararır dağılacak ve dökülecektir.¹⁸⁶

Göklerdeki bu değişim, yeryüzünde de aynı etkiyi göstererek dünyayı şiddetle sarsacaktır.¹⁸⁷ Dağlar yürütülecek,¹⁸⁸ sarsılıp kökünden sökülecek ve çarpışmanın etkisiyle önce kum yığını¹⁸⁹ sonra renkli toz bulutu/duman haline gelecektir.¹⁹⁰ Su, bu aşamada bendini aşacak ve güneş sisteminin yıkılışında yer alacaktır: Kabaran,¹⁹¹ kaynatılan¹⁹² ve suları fışkırtılıp birleşen¹⁹³ denizlerin dumanı/buharı göğü kaplayacaktır.¹⁹⁴ Gök erimiş maden gibi olacak¹⁹⁵ ve şiddetle çalkalanacaktır.¹⁹⁶ Yer ve gök normal halinden¹⁹⁷ bambaşka hale dönüştürülecek ve dümdüz edilecektir.¹⁹⁸

Kıyamet esnasında evrende büyük olaylar silsilesiyle yaşanacak bu değişimin su ile alakalı en önemli alanı, denizlerin kabarıp kaynatılmasıdır. Bunun niceliği ve niteliği hakkında anılan ayetlerden hareketle birkaç muhtemel fikre ulaşmak mümkün görünmektedir. Güneşin patlayıp yörüngesini kaybederek dünyaya yaklaştığında, ışınlarının koruyucu atmosferi eritmesiyle dünyaya düşen yüksek hararet, denizleri kaynatacaktır. Aynı şekilde şiddetli zelzeleler, denizlerin ve okyanusların altında bulunan yer kabuğunu patlatmasıyla yüzeye fışkıran lavlar, deniz sularını kaynatacak, buharlaştıracak ve onun buharı ve karaların dumanı gökyüzüne kadar ulaşacaktır.¹⁹⁹

¹⁸⁴ Sadettin Raslan, "Kur'ân'da Kıyamet Alametleri ve Şartları" (çev. Süleyman Ateş), *Diyanet İlmî Dergi*, 96-97 (1970), s. 147.

¹⁸⁵ Enbiyâ, 21/24; Zümer, 39/67; Kıyâme, 75/6-7; Tekvîr, 81/1.

¹⁸⁶ Tekvîr, 81/1-5; Kâria, 101/4-5.

¹⁸⁷ Vâkıa, 56/4; Mülk 67/16; Müzzemmil, 73/14; Nâziât, 79/6-7; Zilzâl, 99/1.

¹⁸⁸ Kehf, 18/47; Tûr, 52/10; Tekvîr, 81/3; Fecr, 89/21.

¹⁸⁹ Hâkka 69/13-4; Müzzemmil 73/14.

¹⁹⁰ Tûr, 52/1-7; Vâkıa 56/5-6; Kâria 101/5.

¹⁹¹ Tûr, 52/6.

¹⁹² Tekvir, 81/6.

¹⁹³ İnfîtâr, 82/3.

¹⁹⁴ Duhân, 44/10; Müslim, bu dumanın, dünyada kıtlık yaşayan Kureys'in beklediği yağmur bulutu veya toz olduğuna dair rivayetler nakletmektedir. Kıyame, 7.

¹⁹⁵ Meâric, 70/8.

¹⁹⁶ Tûr 52/9.

¹⁹⁷ Ra'd, 13/13.

¹⁹⁸ İbrahim 14/48; Kehf 18/47.

¹⁹⁹ Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 386; Süleyman Taravene, *el-İ'câzu'l-ilmî fi'l-Kur'ani'l-Kerim, el-kevn ve'l-mâ, Daru'l-furkân, Amman 1421/2000*, s. 54-56.

Denizlerin kaynatılmasının; gökten dökülen devasa meteorların denizler üzerinde oluşturduğu büyük dalgalar biçiminde ve yer çekiminin kaybolmasıyla dalgaların göğe doğru savrulması şeklinde olması da muhtemeldir. Denizlerin kaynatılmasını hakiki manada anlamaya, ayette yer alan *s-c-r* kökünün *yakmak*, *ısıtmak* manası²⁰⁰ imkân vermektedir. Bu kelimenin *ısıtmak* manası, denizlerin dibindeki yer kabuğunun tamamen kırılmasıyla lavların, tencerenin suyunu kaynatan ateş gibi ısıtması akla gelmektedir. *Yakmak* manasına binaen, kıyametle birlikte fiziki kanunların kısmen veya tamamen değişmesi, hidrojeninin ve oksijeninin ayrışmasıyla suyun gaz haline gelmesi ve magmaların patlamasıyla da bu gaza dönüşen denizin yanması şeklinde olması da mümkündür. Bu son açıklama, yıldızların ve güneşin denizlerde dürüleceği ve arkasından bir çeşit rüzgâr estirilmekle denizlerin yanacağı fikriyle²⁰¹ de paralellik arz etmektedir. *Süccirat* kelimesinin *doldurma* manası,²⁰² aradaki dağ engellerinin kaldırılmasıyla denizlerin karışarak birbirini doldurulması veya ateşle doldurulması manasını da akla getirmektedir. Bununla beraber her dört ihtimalin aşamalı şekilde birlikte vuku bulmasına da engel bulunmamaktadır.

Denizlerin kaynatılması (فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ) ve (يُعْشى النَّاسَ هَذَا) ayetlerinde²⁰³ belirtilen dumanla da ilgili görünmektedir. Kıyametin kopma sürecinde oluşan dumanın inmesi, kıyamet alametleri kapsamında olabileceği gibi,²⁰⁴ onun devamı olarak kopan kıyametle birlikte kaynamaya başlayan okyanuslardan yükselen su buharının yeryüzüne dağılarak onu kaplaması şeklinde de anlaşılabilir. Bu dumanın, toz bulutu haline getirilen dağlarla, denizlerin suyunu tüketircesine yükselen buharının birleşmesiyle kütesinin iyice yoğunlaşması da düşünülebilmektedir. Bu katı ve sıvı maddelerden yükselen ve sarıya çalan beyaz renkteki²⁰⁵ toz/buhar karışımı,²⁰⁶ evrenin yaratılış esnasındaki büyük patlama sonrasında ortaya çıkan devasa duman kütesini akla getirmektedir. Göklerin gümüş renkli madeni eriyiği haline getirileceğini bildiren ayet²⁰⁷ de, bu dumanın aşamalı

²⁰⁰ Tûr 52/6; Tekvîr 81/6; Isfehâni, *el-Müfredât*, I, 329.

²⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 516-17; XX, 98-99.

²⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 1942.

²⁰³ Duhân, 44/10-11.

²⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 106.

²⁰⁵ Rahmân 55/37; Ferâhidi, *Kitâbü'l-ayn*, IV, 363; Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 449.

²⁰⁶ Duhân, 44/10; Furkân, 25/25; Beğavi, bunun ince beyaz duman olacağını söylemektedir. *Meâlimü't-tenzîl*, VI, 80.

²⁰⁷ Meâric, 70/8; Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, VIII, 221.

şekilde yoğunlaşarak akıcı yağ gibi olan sıvıdan²⁰⁸ katı maddelere doğru dönüşerek, mahşerin zeminini, cenneti ve cehennemi oluşturacağı fikrini hatırlatmaktadır. Tabii bu görüş, halen mevcut bulunan cennet ve cehennemin kıyametle birlikte yok edileceği fikrine dayandırılabilir.

Kıyametin sadece güneş sistemi içerisinde gerçekleşeceği ve cennetin, cehennemin ve arşın yok olmaktan korunacağı fikrine²⁰⁹ istinaden, değiştirilen sistemin yeniden düzene konulması anlaşılmalıdır. Buna göre, önce bozulup sonra yeni bir yapıya dönüştürülen güneş sistemi, geniş mahşer mekânını oluşturacak ve bu sistemin çok uzağında bulunan ve kıyametin yıkımından muhafaza edilen cennet ve cehennem kendi halkına yaklaştırılacaktır.²¹⁰ Mahşer konusunda ele alınacağı üzere muhtemelen, mahşer halkını ter birikintileri içerisinde bırakacak olan sıcaklık, yaklaştırılan cehennemden ve dürüldükten sonra tekrar açılan ve yaklaştırılan güneşten gelse gerektir. Arş'ın ise yine erişilmez mevkiini koruyacağı, cennet nehirlerinin onun altından doğacağı bilgisinden anlaşılmaktadır.

Arşın su üzerinde olduğu konusunda Suyûti [ö. 911/1505]; Allah yeri ve gökleri yarattıktan sonra bu suyun yarısını arşın altında ve diğer yarısını en alttaki yerin/dünyanın altına koyduğunu, arşın altındaki suyun *Bahrü'l-mescûru*²¹¹ oluşturduğunu ve ondan bir damlanın bile yeryüzüne inmediğini ve kıyamet koştuktan sonra mahşer üzerine yağmur gibi yağarak cisimlerin ondan biteceğini nakletmektedir.²¹² Bu bilgi, arşın altındaki bu denizin; âhirette arşın alt kısmından doğarak Firdevs cennetine ulaşan ve oradan da diğer cennetlere taksim edilen nehirlerin²¹³ kaynağının da olduğunu akla getirmektedir. Çünkü bu denizin suyu, cisimleri diriltici özelliğini haiz bulunmaktadır. Muhtemeldir ki onun bu vasfı, mahşerde yeniden dirilişin ve cehennemde cezasını çektikten sonra cennete atılan günahkâr müminlerin kömürleşmiş bedenlerinin iyileştirilmesinin vesilesi, aynı kaynaktan doğan bu sular olacaktır.²¹⁴ Hatta cehennemin sıcak sularından olan *mühlün* de aynı

²⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, XX, 144.

²⁰⁹ Sa'dî bu fikrini; halen yıldız kümelerinin yok edilmesiyle, sema ve seyyarelerin dürülmesiyle, her uzay sistemine bir ecel tayin edilmesiyle, cennet ve cehennemin halen mevcut bulunup yok edilmeyeceğiyle temellendirmektedir. *el-Kıyâmetü beyne'l-ilmi ve'l-Kur'an*, s. 73-74.

²¹⁰ eş-Şuarâ 26/91; Nâziât, 79/36.

²¹¹ Tûr 52/6.

²¹² Suyûti, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VIII, 19.

²¹³ Buhârî, "Tevhîd", 22; Tirmizî, "Cennet", 4.

²¹⁴ Buhârî, "Rikâk", 51, 52; Tirmizî, "Cehennem", 10.

kaynaktan doğduğu²¹⁵ dikkate alındığında, bu denizin hacminin muazzam büyüklüğüne ve tatlı-tuzlu suyu birbirine karışmayan dünya denizleri²¹⁶ gibi farklı vasıflara sahip olduğuna hükmetmek mümkün hale gelmektedir.

Evrenin ilk yaratılışında yer ve gök (duman halinde) bitişikken sonradan ayrılarak şu anki nizamî haline gelmesi gibi, mevcut durumunun da ilk haline dönüşmesi, Allah'ın sünnetinde değişiklik olmadığını bildiren ayetlerine²¹⁷ uygun düşmektedir. Nitekim hadislerde anlatılan mahşer yerinin kepeksiz un gibi düz, pürüzsüz, alâmetsiz ve kırmızıya çalan beyaz²¹⁸ renkte olacağı bilgisi,²¹⁹ anılan toz bulutunun kuruyup yoğunlaştıkça mahşerin zeminini oluşturacağını akla getirmektedir. Bu fikir; yerin ve göklerin mevcut durumundan başka bir hale dönüştürüleceğini, yeni bir âlemin oluşturulacağını ve yerin dümdüz hale getirileceğini bildiren âyetlere²²⁰ de uygun düşmektedir. Ancak bu yeni âlemin, insanın daha fazla noktasına yerleştirileceği büyük bir mekân olacağı, cennetin ve cehennem genişliğini bildiren ayetlerden ve hadislerden²²¹ anlaşılmaktadır.

Yer ve göklerde bu değişim yaşanırken insanların nerede buldukları merak konusu olmuştur. Bu soru Rasûlullah (s.a.v.)'e de sorulmuştur ve O, bu soruya karşılık: *Sırat üzerinde*²²² ve/veya *karanlıkta* olacakları ve *Allah'ın, varlıklarını ağırlamaktan aciz olamayacağı* cevaplarını vermiştir. Taberî [ö. 310/923], yer ve göklerin şu andaki halinden başka hale getirileceğinin kesin olduğunu, mahşer zemininin gümüş, ekmek vb. haline getirilmesinin caiz olduğunu ifade ettikten sonra, bu konuda ayetin zahiri manası dışında uyulmayı gerektiren kesin bir haberin bulunmadığını dile getirmektedir.²²³ Ancak yukarıdaki hadislerden, kıyametle birlikte toz-toprağa karışan insan

²¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, XX, 143.

²¹⁶ Rahmân 55/19-20.

²¹⁷ Ahzâb, 33/62; Feth, 48/23.

²¹⁸ Buhârî, "Rikâk", 44; Müslim, "Sıfatu'l-Kıyame", 2.

²¹⁹ İnsanlar, üzerinde dağ, taş gibi yol gösterici hiçbir alâmetin bulunmadığı, kepeksiz un gibi bembeyaz ve dümdüz bir alanda toplanacaktır (Buhârî, Rikâk, 44). İzdihamdan ve yaklaştırılan güneşin hararetinden ötürü dökülen terler; insanların iman ve amel derecelerine göre ayaklarından başlayarak dizlerine, ağızlarına ve kulaklarına kadar yükselecektir (Buhârî, Enbiyâ, 8; Zekât, 52).

²²⁰ İbrâhîm 14/48; Tâhâ 20/105-107; Bk. Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 362.

²²¹ Âl-i İmrân, 3/133; Hadîd, 57/21. Buhârî, "Bed'u'l-Halk", 8; Müslim, "Cennet", 1, 6-8.

²²² Müslim, "Kıyame", 2; "cehennem üzerinde, sırat köprüsü üzerinde, bir rivayette köprü olmaksızın karanlıkta kalacaklardır." Şahîn Musa, *Fethu'l-mün'im şerhu Sahîhi Müslim*, I-X, Dâru'ş-şurûk, Beyrut 1423/2002, X, 397.

²²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 738-39.

bedeninde bulunan *acbü'z-zenebin* özel bir mekânda veya tabakada tutulacağı anlaşılmaktadır.

6. Ba's/Yeniden Dirilişte Su

Ba's lügatte, “diriltmek, göndermek, uykudan uyandırmak, birini kaldırıp harekete geçirmek” mânalarına²²⁴ gelmektedir. En yaygın terim manası ise; “kıyamet gününde Allah'ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden diriltmesi, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi”dir. Ehl-i sünnet'e göre *ba's*, kesin naslarla sabittir ve aklen de mümkündür.²²⁵ *Ba's*, kıyametin kopması esnasındaki hadiselerle irtibatlı görünmektedir, şöyle ki;

Sura birinci üflemeyle savrulan dağların ve yerlerin tozları *mühle* dönen yoğunlaşmış zeminin üzerine çökerek belirli bir tabaka oluşturduktan sonra, toz bulutunun en üst tabakalarında toplanacağı anlaşılan bu insan tohumları, oraya ekin ekilir gibi bırakılsa gerektir. Zannımızca kıyamet esnasında en üste yükselen ince tozlar da bir süre sonra bu tohumların üzerine çökerek üzerini kapatacaktır. Yukarıda zikredilen hadiste yer alan, mahşer yerinin kepeksiz un gibi olacağı bilgisi de bu tesbitimizi teyit etmektedir. Muhtemelen bu zeminin üzerine, arşın altındaki denizden yükselerek indirilen yağmur suları, o insan tohumlarını/*acbü'z-zeneb* çimlendirerek²²⁶ yeniden dirilişin maddi sebebinin oluşturacaktır. Bazı din bilginleri *ba's*ın, meniye benzeyen bir çeşit suyun gökten inip kabirdeki *acbü'z-zeneb*le karışması sonucunda tahakkuk edeceğini söylemişlerdir.²²⁷

Hülâsa, İlk sûra üflenmekle birlikte yer ve gökler mevcut halinden başka bir şekle değiştirildikten ve üzerinden kırk sene geçtikten sonra Allah gökten su indirecek ve insanlar yerden bakliyatın bittiği gibi²²⁸ toprağın içerisinde ekili bulunan *acbü'z-zeneb*ten²²⁹ diriltileceklerdir.²³⁰ Kâf suresinin 44. ayeti (يَوْمَ تُمْ شَقَقْنَا الْأَرْضَ)، mahşerde insanların yağın yağmurdan sonra yeri yararak diriltileceklerini ima etmektedir. Şöyle ki, (تُمْ شَقَقْنَا الْأَرْضَ)، ayetinde,²³¹ yağmur indirildikten sonra yeryüzünün yarılarak ot

²²⁴ Ferâhidi, *Kitabü'l-ayn*, I, 147.

²²⁵ İlgili ayet ve hadisler için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “*Ba's*” TDV *İslâm Ansiklopedisi* (DİA), V, 98.

²²⁶ Hac, 22/5; Nûh, 71/17-18.

²²⁷ Yavuz bu bilgiyi Şa'rânî'den nakletmektedir. Bk. “*Ba's*” DİA, V, 98.

²²⁸ Nûh 71/17-18.

²²⁹ Müslim, “*Eşrâtu's-Sâah*”, 28, 141, 142.

²³⁰ Müslim, “*Fiten*”, 17.

²³¹ Abese 80/25.

çıkarmasını ifade eden *şakaknâ* fiili, aynı ifadeyle ve benzetme yoluyla insanın diriltilmesi için de Kaf suresinin anılan ayetinde kullanılmıştır. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) de bu bağlamda, ilk olarak kendisinin diriltileceğini aynı kökten türetilen *tenşakku* fiiliyle ifade etmiştir.²³² Netice itibarıyla arşın altındaki denizden gönderildiği anlaşılan su vasıtasıyla yerden otun yeşermesi şekilde diriltilecek insanlar, mahşer yerinde toplanacaklardır.

7. Haşir ve Mahşerde Su

Kıyametin ikinci merhalesi *haşir*dir. *Haşir* sözlükte: *toplamak, bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak çıkarıp bir meydana toplamak ve onları harp vb. şeye mecbur bırakmaktır*. Toplanan bu geniş düz meydana *mahşer*²³³ denilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de mahşer kelimesi geçmezken, haşir; aynı kökten türetilen kelimelerle ve birçok ayette²³⁴ geçmektedir. Bu ayetlerde; hesabı görülmek üzere insanlar başta olmak üzere cinlerin, şeytanların, meleklerin, hatta tapınılan putların bile süratle diriltilerek²³⁵ düz bir yerde/mahşer²³⁶ toplanacakları bildirilmektedir. Yukarıdaki tanımın; *harp vb. şeye mecbur bırakmak* ifadesinden, diriltileceklerin kendilerini kurtarabilmek adına, sahip oldukları haklarını muhataplarından alabilmek için onları harp yaparcasına zorlayacakları sezilmektedir. Aynı mana, Allah'ın kullarını sıkı hesaba çekeceğine de şamildir. Diğer taraftan diriltileceklerin burada başlayan korkusunun ve endişesinin, mahşerde toplanmalarına, hesap vermelerine ve sıratın geçmelerine kadar devam edeceği²³⁷ anlaşılmaktadır.

İri cüsseli olarak diriltilecek insanlar,²³⁸ izdiham içinde ve iyice yakınlaştırılan güneşin sıcağı altında²³⁹ mahşerde toplanacaklardır. Bu meydana; sıcağın, kalabalığın ve hesap vermenin derin korkusu ve telaşıyla mahşer halkının alınlarından ve vücutlarında katran gibi şiddetli ter akacaktır.²⁴⁰ Onların döktüğü ter, yer altına yetmiş kulaç gitmesine²⁴¹ rağmen

²³² Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XIII, 660-61.

²³³ Isfehâni, *el-Müfredât*, I, 171; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 882.

²³⁴ Örnek olarak: Bakara, 2/203; Âl-i İmrân, 3/158; Yûnus, 10/28, 45; Hicr, 15/25. Ayrıca bk. "haşir" ve türevleri.

²³⁵ En'âm, 6/128, 130; Yûnus, 10/28; Meryem, 19/68; Furkân, 25/17; Kâf, 50/44; Meâric, 70/43.

²³⁶ Nâziât, 79/14.

²³⁷ Buhâri, "Rikâk", 44.

²³⁸ Buhâri, "Rikâk", 51.

²³⁹ Buhâri, "Enbiya", 2.

²⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 549.

²⁴¹ Buhâri, "Rikâk", 47.

birikinti oluşturacak ve bu birikintiler, kişilerin çektiği sıkıntılar oranında topuklarından başlayarak ağızlarına, kulaklarına kadar yükselebilecek²⁴² ve hatta boylarını dahi aşacaktır.²⁴³ Konumuzla alakalı olan nokta, bu uzun ve sıkıntılı bekleyiş anında susuzluğun ve onu giderecek suyun mevcudiyeti meselesidir. Şayet susuzluk mevcutsa cevaplanmayı bekleyen bir diğer önemli konu, insanların su ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmaması veya ne derecede karşılanacağı hususudur.

Mahşerde insanların susayacaklarına; bazı ayetler,²⁴⁴ Kevser havuzu ve mahşer halkının aşırı terlemesi işaret etmektedir. Allah, cehennem namzetlerinin çok susayacaklarını, susuz develerin su kaynağına koşmasına benzeterek beyan etmekte (وَنُسُوقِ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرِثًا) ve onların susuzluklarına, takva sahiplerinin cennete sevk edilmesine kıyas bağlamında (يَوْمَ نَخْشِرُ الْمُتَّقِينَ إِلَىٰ الرِّحْمَنِ وَفِدًا) işaret etmektedir.²⁴⁵ Buna göre takva sahipleri, elçiler gibi her türlü yol azığı/yiyecek ve içecekleri tam tekmil şekilde ve seçkin binitler üzerinde²⁴⁶ cennete sevk edilmektedirler. İman ve takva sahiplerinin mahşerde susuzluklarının giderileceğine işaret eden bu ayetler, hadis-i şeriflerce ve bilhassa kevser hadisiyle daha da açıklanmaktadır.

İman ve takva sahiplerinin cennete nasıl sevk edileceklerine dair açıklayıcı bilgi Hz. Ali'den [ö. 40/661] aktarılmaktadır: Hz. Ali, yukarıda anılan ayeti Rasûlullah (s.a.v.)'in huzurunda okuduktan sonra ayette geçen *vefdin/elçinin* ancak binit üzerinde olacağı şeklinde anladığını O'na teyit ettirmek için sormuştur. Rasûlullah (s.a.v.) de bu soruya verdiği uzunca cevabın bir bölümünde ona şu bilgiyi vermiştir: *Canımı kudretinde tutan Allah'a yemin olsun ki, muttakiler kabirlerinden kalktıklarında kanatlı beyaz develere bindirilirlen... Nihayetinde dibinde iki pınar fışkıran bir ağacın altına çabucak getirilirler, bu pınarların birisinden içerler ve bu pınarın suyu, karınlarındaki kir ve pisliği temizler. Diğer pınarda bir daha kirlenmemek üzere tertemiz yıkandıktan sonra sevinçleri yüzlerinden okunur vaziyette cennet kapısına gelirler.*²⁴⁷ Bu bilgiye göre; iman sahipleri için hızla getirildikleri cennet kapısının önünde iki pınar bulunmaktadır, orada dış ve iç temizliklerini yaptıktan sonra cennete gireceklerdir.

²⁴² Buhârî, "Enbiyâ", 8, "Zekât", 52; Müslim, "Cennet", 15; Tirmizî, "Kıyame", 2.

²⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 157.

²⁴⁴ Meryem, 19/68, 86; Tâhâ, 20/102.

²⁴⁵ Meryem, 19/85-86.

²⁴⁶ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, X, 132 vd.

²⁴⁷ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b Ömer, *Ehvâlü yevmi'l-kıyâme*, (nşr, Yusuf Ali), el-Yemâme, Dimâşk 1420/2000, s. 226.

İman sahiplerine mukabil inkârcılar ise mahşer yerinden cehenneme kadar şiddetli susuzluktan boyunları kesilmişçesine susuz olarak sevk edileceklerdir.²⁴⁸ Susuzlukları o derecede olacaktır ki, siyah gözlerini maviye çalar bir renge dönüştüreceklerdir.²⁴⁹ Hülâsa, iman ve inkâr sahiplerinin mahşerde susuzluk çekecekleri ancak, iman sahiplerinin bu ihtiyaçlarının pınarla, Kevser havuzuyla ve nisbeten gölgeliklerle karşılanacağı anlaşılmaktadır.

Rasûlullah (s.a.v.)'e tahsis edilen havuzun ve Kevser'in, cennette olduğu bilgisinin yanında biri sıradan önce mahşerde,²⁵⁰ diğeri sıradan sonra cennette bulunan iki havuz olduğu bilgisi,²⁵¹ konuya ışık tutmaktadır. Havz-ı Kevser suyundan içmek, susuzluğu gidermesinin yanında kin, kıskançlık gibi olumsuz duygulardan arınma vasıtası olacağı düşünülebilir. Konuyla ilgili hadislerde, her peygamberin bir havuzunun ve su kaynağının olacağı, ümmetinin bu kaynaktan içtikten sonra cennete gireceği bilgisi,²⁵² havuzun mahşerde de olacağı ihtimalini güçlendirmektedir. Zira cennete, cennet ve cehennem arasındaki köprü üzerinde haklar ödeşildikten sonra ve olumsuz duygulardan arınarak girilecektir.²⁵³

Rasûlullah (s.a.v.)'in, Enes b Malik'in [ö. 93/712] şefaata talebine olumlu cevap vermesi ve Havuz'u başında buluşmak üzere sözleşmeleri²⁵⁴ onun mahşer yerinde de bulunacağına işaret etmektedir. Zira şefaata, (mantıken) cennete girmeden önce gerçekleşecektir. Ayrıca cennette her çeşidinden bol miktarda su bulunduğu için Havz-ı Kevser, mahşerde daha önemli hale gelmektedir. Aktarılan bu bilgiler arasındaki *her peygamberin mahşerde havuzu olacaktır* haberi, mahşerde suyun otağa benzeyen belirli merkezlerde²⁵⁵

²⁴⁸ Meryem, 19, 86; Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 255; Mahşer halkı cennet veya cehenneme yürüyerek, binekli ve yüz üstü sürünerek üç şekilden birisiyle gidecektir. Dalalet ehli yüz üstü sürünerek (İsrâ, 17/97; Kamer, 54/48), tek sıra halinde ve susuzluktan gözleri mavileşmiş olarak cehenneme sevk edilecektir. Şevkânî, Ali b Muhammed, *Fethu'l-kadîr* (nşr. Abdurrahmân Umeyra), I-V, Dâru'l-Vefâ, y.y. t.y., III, 361, 363, 482, 528.

²⁴⁹ Tâhâ, 20/102; Beğavi, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 294.

²⁵⁰ Cennetteki nehir halindeki kevserden iki oluk, arasattaki bu havuza akmaktadır. İbn Kesir, *Ehvâlü yevmi'l-kıyame*, s. 59.

²⁵¹ Âlûsi, Şihâbuddin Mahmûd, *Rûhu'l-meâni*, I-XXX, Dâru ihyâi türâsi'l-Arabi, Beyrut [t.y.], XXX, 245.

²⁵² Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 14.

²⁵³ A'râf, 7/43; Hicr, 15/47; Vâkıa, 56/25; Nebe', 78/35; Buhârî, "Rikâk", 48.

²⁵⁴ Tirmizî, "Kıyâme", 9, 14, 15.

²⁵⁵ Bu mana, Hz. Musa'nın kavminin on iki boyunun her birine mahsus pınar fışkırtma mucizesine benzemektedir. Bakara, 2/60.

bulunacağını göstermektedir. Zira Allah her ümmeti kendi lideriyle haşır edecek²⁵⁶ ve peygamberler de ümmetinin lideri olarak onların susuzluklarını giderecek olan havuzlarının başında bulunacakları anlaşılmaktadır.

Mahşerin sıkıntılarını kısmen hafif yaşayanların, dünyadayken iyilik yapanlar olduğu mesela, susayan kimseye su ikram eden kimseleri Allah'ın, âhirette *rahîku'l-mahtûm* ile suya kandıracağı bildirilmektedir.²⁵⁷ Aynı şekilde Rasûlullah (s.a.v.), iffetini koruyanlar, Allah için birbirini sevenler gibi bazı iyilik sahiplerinin mahşerde arşın koyu gölgeleri altında korunacaklarını haber vermektedir.²⁵⁸ Mahşerdeki bu rahmani gölgenin, su kadar olmasa da serinletici etkisi kesin olsa gerektir. Ayrıca mahşerde gölgenin varlığı bilgisi bir yandan, yukarıda anılan iyilik sahiplerinin mahşer sürecinin kolaylaştırıldığını, diğer yandan halkın geneli için zorluk mekânı olduğunu bildirmektedir.

Gölgenin kaynağı konusundaki; *Arş'in gölgesi* ve Yüce Allah'ın *hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde benim gölgem/zillî* ifadesi, ayrıca dikkate değer bir noktadır. Öncelikle Arş, yüceliğin remzidir ve onun gölgesine nailiyet büyük bir rüçhaniyettir. İkinci olarak Allah'ın gölgesi, mecâzi manada kudreti ve Arş'in sahibini temsil ettiği için daha da üstünlüğü ifade etmektedir. Her iki tabir de, bir taraftan o gölgenin rahmani bir lütuf olduğunu, diğer yandan gölge altına alınan kimselerin çok özel bir muameleye tabi tutulacaklarını göstermektedir. Böylece bu seçkin zümrelerin, mahşerde ihtimamla ağırılanacakları, yeme, içme, sıcaklık, terleme vb. sıkıntılara maruz kalmayacakları anlaşılmaktadır. Susuzluk hissedilse bile hemen su ikramına nail olacakları, ağırılanmalarının mütemmim cüzü olsa gerektir. İman ve iyilikleri bulunmayanlar, anılan sıkıntıları ter birikintileri oluşturacak derecede yaşayacaklardır.

Mahşerde oluşacak bu ter birikintilerinin, susuzluğu giderici özelliğine işaret edilmemektedir. Kaldı ki katran gibi ve tuzlu olacağı düşünülen terin, susuzluğu giderme niyetiyle içilebildiği takdirde bu ancak içenlerin susuzluklarını arttıracaktır. Sonuç olarak iman ve inkâr sahiplerinin mahşerde

²⁵⁶ İsrâ, 17/71.

²⁵⁷ Tirmizî, "Kıyâme", 18. Cennette takvalılara ikram edilecek özel meşrubatlardır.

²⁵⁸ Müslim, "Birr", 37, 38; Zühhd, 74; Tirmizî, "Zühhd", 53; "Büyû", 67; Bazı hadislerde Allah, gölgeyi zatına izafe etmekte ve bu salih kişiler yedi zümre olarak sayılmaktadır: Adaletli idareciler, gençliğini ibadetle geçirenler, namazlarını sürekli cemaatle kılanlar, birbirini sırf Allah için sevenler, güzel ve itibarlı kadının teklifine karşı Allah korkusuyla iffetini koruyanlar, iyiliklerini gizli yapanlar, tek başına iken Allah'ı zikredip ağlayanlardır. Buhârî, "Ezân", 36.

susuzluk çekecekleri anlaşılmaktadır. İnkârcıların su ihtiyaçlarının hiçbir şekilde karşılanmaksızın cehenneme susuz olarak sevk edilecekleri, iman ve salih amel sahiplerinin bu ihtiyaçları, pınar, Kevser havuzu ve gölgelikler vasıtasıyla karşılanarak cennete girecekleri sonucuna ulaşılmaktadır. Mahşerdeki hesaptan sonra itaatkâr kullara verilen cennet müjdesi, sevinçlerinden dolayı onların yüzlerini parlatacaktır. İnkârcılar ve isyankârlar ise gözlerini korku bürümüş ve kederlerinden yüzleri kararmış vaziyette cehenneme sevk edileceklerdir.²⁵⁹ Müstahakların cennetteki ve cehennemdeki su ile alakaları ise, girişte belirttiğimiz üzere müstakil inceleme konusu yapılmıştır.

Değerlendirme

İnsanın, istikbalini düşünmesi ve yaşadığı anla irtibatını kurmaya çalışması anlaşılır bir tercihtir. İktisabi bilgisi bile sınırlı olan insanın, kendisine kapalı olan gelecekle ilgili bilgi edinebilmesine, vahiy ve nübüvvet haberleri imkân sağlamaktadır. Konu bu iki kaynak açısından değerlendirildiğinde Kur'ân-ı Kerîm'in; yaratılışın suyla başladığını açıkça belirttiği görülmektedir. Kur'ân'da ölüm anı, kabir hayatı, kıyamet alametleri ve mahşer gününde su ile ilgili sarih ifadeleri bulunmazken, hadislerin bu mücmel konuları yeterince açıkladığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, ayetlerin temellendirdiği bu alanlar, hadislerin izahlarıyla tamamlanmıştır.

Sudan yaratılan, su ile hayatını sürdüren insan, küçük kıyameti sayılan ölüm anında da su ile/susuzlukla hayata veda etmektedir. İnsanların sekerât halindeki susuzluğunun, yüksek hararet ve terlemeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İnsana ruhunu teslim ederken gösterilen âhirette gideceği makamı sahnesinde, cennetin cömert suları veya cehennemin fokurdayan yüzü bulunmaktadır. İnsan, ölüm anında gösterilen bu makamına sabah akşam uğratılarak, cennet nimetinin veya cehennem azabının numunelerini kabrinde alacaktır.

Berzah âlemi de denilen kabir sürecinde; peygamberlere, sıdıklara, şehitlere ve iman ve iyilik sahiplerine cennetin nimet ve meşrubatlarından makamlarına uygun şekilde ikram ve taltif edilecektir. Özellikle susuzluk çekerek eda edilen oruç ve ibadetler için alınan abdest, sahibinin kabir azabına engel olacaktır. İnkâr ve isyan sahipleri ise cehennem kaynaklarından kendi içlerindeki hiyerarşiye uygun olarak tadacaklardır ki

²⁵⁹ İbrâhim 14/49-50; İsrâ 17/97-8; Meryem 19/68, 85-6; Tâhâ 20/102, 124-26; Furkân 25/34; Abese 80/38-42.

onların kabirde su ile azab görmeleri, müminlerin cennet nimetlerinin numunelerini kabirde almaları kıyasına dayanmaktadır.

Kur'ân'da kıyamet alametlerinin su ile alakası hakkında sarih ifadelere rastlanmazken, hadislerde çok miktarda açıklama bulunmaktadır. Bunlar arasında yağışların artacağı, fakat bir süre sonra yeryüzünde bereket üretmeyeceği ve bunun duman alametiyle de alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'ın kıyametin kopma anını anlatan tasvirlerinde ise su, çok kesin ve keskin ifadelerle yer almaktadır. Kıyametin kopmasından sonra yeniden diriliş nefhasını takiben yağdırılan yağmurla insanlar, mahşer arazisinden, ekin biter gibi kalkacaklardır. Yükümlü varlıklar hesap için mahşerde toplandıklarında, mahşerin sıcaklığının, kalabalığının ve ince hesaba çekilmenin sıkıntısının etkisiyle şiddetle terleyecekler ve susayacaklardır. Öyle ki bu sıkıntılar ter gölcüklerinin oluşmasına sebep olacaktır.

İnsanların, kabirde olduğu gibi mahşerde de susuzlukları ve sıkıntıları iman ve iyilikleri ölçüsünde; Kevser suyundan içirilerek, Arş'ın ve Rahmani gölgenin altında korunarak giderilecektir. Bu noktada, dünya hayatındayken başkalarına su verenler ve iyilikte öncü olanlar, bunun karşılığında suyun kıt olduğu mahşer gününde Kevser havuzunun lezzetli suyundan, *rahîk* vb. pınarlardan ikram edilmekle ödüllendirileceklerdir. İnkâr ve isyan sahipleri ise susamış develerin su kaynağına saldırışları gibi susuz olarak mahşer yerinden geçerek cehenneme sevk edileceklerdir.

Hülasa, dünya sularından daha fazla lezzete ve susuzluğu giderici özelliğe sahip olan su, âhiret hayatında da yeterince bulunmaktadır. Varoluş süreçlerinde kendisine yer verilen su; insanların imanlı, erdemli ve itaatkâr kullar olmasını sağlamaya yönelik eğitimin bir unsuru olarak ve Allah'ın azametini gösterme eşliğinde kullanılmıştır.

Kaynaklar

Abdullah b. Yusuf el-Vâbil, *Eşrâtü's-sâah*, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1995/1415.

Akçay, Mustafa, "Gazzali Düşüncesinde Ölüm ve Kabir Hayatı", *EKEV Akademi Dergisi*, 23 (2050), s. 85-102.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat 1988.

Bin Abdillah, Muhammed b Abdülaziz, *el-Mâu fi'l-fikri'i-İslamî ve'l-edebi'l-Arabi*, I-IV, Mağrib: Vizaratü'l-Evkâfi'l-Mağribiyye 1996/1417.

- Duman, M. Zeki, "Nur Suresi'nin 35. Ayetinin Tefsir ve Te'vili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap", *Usûl*, 3 (2005/1), s. 7-42.
- Âlûsi, Şihâbuddin Mahmûd (ö. 1342/1924), *Rûhu'l-meâni*, I-XXX, Beyrut: Dâru ihyâi türasi'l-Arabi t.y.
- Beğavi, el-Hüseyn b. Mes'ûd (ö. 516/1122), *Meâlimü't-tenzîl* (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemir ve dğr.), I-VIII, Riyâd: Dâru't-Tayyibe 1409.
- Ferâhîdî, Halil b Ahmed (ö. 175/791), *Kitabu'l-ayn* (nşr. Abdulhamid el-Hemdâvi), I-IV, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye 1424/2003.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b Ziyâd (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, Beyrut: Âlemü'l-kütüb 1403/1983.
- İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragîb (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, I-II, İstanbul: Dâru kahramân 1986.
- Kannevci, Sıddîk b Hasen (ö. 1307/1890), *Fethu'l-Beyân fî Makâsîdü'l-Kur'ân* (nşr. İbrahim el-Ensâri), I-XV, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye 1992/1412.
- Kurtubî, Ahmed b. Ebu Bekr (ö. 671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Abdulmuhsin et-Türki), I-XXIV, Beyrut: Müessesetu'r-risâle 1426/2006.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed (ö.333/944), *Te'vilâtu ehli's-sünne* (nşr. Mecdi Bâsellûm), I-X, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye 2005.
- Erbaş, Ali, "Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 37-39.
- Râzî, Fahreddin Ziyâüddîn Ömer (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebîr*, I-XXXII, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1401/1981.
- Sa'dî, Dâvud Süleyman, *el-Kıyâmetü beyne'l-ilmî ve'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-harfi'l-Arabi 1420/1991.
- Suyûtî, Celâlüddin (ö. 911/1505), *ed-Dürrü'l-mensûr fi'tefsîri bi'l-me'sûr* (nşr. Abdullah b Abdulmuhsin et-Türki), I-XVII, Kâhire: Merkezu hicr lil buhûsi ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye 1423/2003.
- Eşgar, Ömer Süleyman, *el-Kıyâmetü's-suğra ve alâmâtü'l-kübrâ*, Ammân: Dâru'n-nefâis 1411/1991.
- Şevkânî, Ali b Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu'l-kadîr* (nşr. Abdurrahmân Umeyra), I-V, y.y.: Dâru'l-vefâ t.y.
- Tehânevî, Muhammed Ali (ö. 1158/1745), *Keşşâfü ıstılâhati'l-fünûn* (nşr. Ali Dahrûc ve dğr.), I-II, Beyrut: Mektebetü Lübnân 1996.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (nşr. Abduh Şelebî), I-V, Beyrut: Âlemü'l-kütüb 1408/1988.

- Faiz, Ahmed, *Kur'an ve Sünnette Kıyamet ve Ahiret* (çev. Veli Ulutürk), Konya: Uysal Kitabevi 1988.
- Günay, İlhami, "Kur'an'da Cennet Hayatının Süreklilik ve Güzellik Kaynağı Olarak Su", *Marife Dergisi*, 3 (2014), s. 81-102.
- ___, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Cehennem Suları ve İçecekleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 61 (2015), s. 115-140.
- ___, "Kur'an-ı Kerim'in Dünya Hayatıyla İlgili Ayetlerinde Su", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (2014), s. 205-233.
- Haccac, Abdullah, *Alamatü'l-kıyâmeti'l-kübra*, Beyrut: Dârü'l-cil 1987/1407.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tahir (ö. 1394/1973), *Tefsiru't-tahrir ve't-tenvîr*, I-XXX, Tunus: Dirasetu't-Tûnisiyye li'n-neş, 1984.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *Alamatu yeomi'l-kıyame*, (nşr. Abdüllatif Aşur), Kahire: Mektebetü'l-Kur'an 1980.
- ___, *Ehvâlü Yeomi'l-Kıyâme*, (nşr. Yusuf Ali), Dimeşk: el-Yemâme 1420/2000.
- ___, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm* (nşr. Muhammed es-Selâme), I-VIII, Riyad: Dâru Tayyibe 1418/1997.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab* (nşr. Abdullah Aliyyu'l-Kebir ve dğr.), I-VI, Kâhire: Dâru'l-maârif t.y..
- İmam Gazali (ö. 505/1111), *Ölüm ve sonrası* (çev. Hüseyin Okur), İstanbul: Semerkand 2004.
- Karaca, Mustafa, *Evreni bekleyen büyük son kıyamet*, İstanbul: Nokta Kitap 2006.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Cin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 8-10.
- Kocabaş, Şâkir, "Kur'an ve Hadislerde Kıyamet Günü", *Divan*, 2 (2001), s. 129-154.
- Musa, Şahîn, *Fethu'l-Mün'im Şerhu Sahihu Müslim*, I-X, Beyrut: Dâru's-şurûk 1423/2002.
- Özerverli, Said, "Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 40-42.
- Raslan, Sadettin, "Kur'an'da Kıyamet Alametleri ve Şartları" (çev. Süleyman Ateş), *Diyanet İlmî Dergi*, 96-97 (1970), s. 140-147.
- Salih, Behcet Abdülvâhid, *el-İ'râbü'l-müfâssal li kitâbillâhi'l-mürattel*, I-XII, y.y.: Dârü'l-fikr t.y.
- Sayım, Huzeyfe, "Dinlerde Kozmogoni ve Yaratılış Açısından Suyun Yeri" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1996), s. 127-138.

- Seffarini, Ebü'l-Avn Şemseddin Muhammed (ö.1188/1774), *Ehvalu yevmi'l-kıyame ve alamatuha'l-kübra*, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiye 1986.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevelli, *Tefsîru's-Şa'râvî*, I-XXIV, Kahire: Dâru ahbâri'l-yevm 1991.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b Cerir (ö. 310/923), *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Kahire: Dâru hicr 2001/1422.
- Taravene, Süleyman, *el-İ'câzu'l-ilmi fi'l-Kur'ani'l-Kerim, el-kevn ve'l-mâ*, Amman: Daru'l-furkân 1421/2000.
- Topaloğlu, Bekir, "Cennet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 376-386.
- Toprak, Süleyman, "Kabir" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 37-38.
- ___, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya: Nur Basımevi 1986.
- Usta, İbrahim, *Allgemeiner Überblick Über "Al-Barzah" Bei Den Gelehrten / İslam Mezhepleri'nde Kabir Hayatı'na Genel Bakış, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi [www.dinbilimleri.com]*, 1 (2012), s. 245-255.
- Zühayli, Vehbe, *et-Tefsîrü'l-münîr*, I-XVII, Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1430/2009.
- Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân ve Kıyamet*, İstanbul: Marifet Yayınları 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Ba's" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 98-100.
- ___, "Kıyamet Alâmetleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 522-525.
- Yazır, Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul: Eser Neşriyat [t.y.].
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuh'i't-te'vil* (nşr. Ahmed Abdülmevcud ve dğr.), I-VI, Riyad: Mektebetü'l-ubeykân 1998/1418.

